

Upplandsmuseets kunskaper om könsordningen

RAPPORT FRÅN EN EXTERN GRANSKNING 2006

Örjan Simonson

Upplandsmuseets kunskaper om könsordningen

RAPPORT FRÅN EN EXTERN GRANSKNING 2006

Örjan Simonson

Omslagsbild: Fotografi av John Alinder, Upplandsmuseets samlingar.

Upplandsmuseets skriftserie Nr 8

Upplandsmuseets kunskaper om könsordningen – Rapport från en extern granskning 2006

ISSN 1404-2908

ISBN 978-91-86145-02-6

©Örjan Simonson/Upplandsmuseet 2009

Grafisk formgivning och produktion: ilo grafisk form, Uppsala 2009

Tryck: Åtta.45, Solna 2009

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala

Telefon 018-16 91 00, telefax 018-69 25 09

www.upplandsmuseet.se

Innehåll

INLEDNING 5

HEMSLÖJDEN 8

Den omvända ordningen – om hemslöjdskonsulenterna och deras verksamhet vid Upplandsmuseet sedd ur ett genusperspektiv	8
Inledning	8
Hemslöjdskonsulenterna i Uppsala län	12
Konsulenternas vardag ur ett genusperspektiv	14
Konsulenternas egen syn på slöjd och kön/genus	16
Sammanfattande genusanalys: Hård och mjuk slöjd – den omvända ordningens fält	18
Källor och litteratur	21
<i>Replik på Catarina Lundströms granskning</i>	22
Hemslöjden ur ett genusperspektiv	22
Hemslöjdskonsulenterna i Uppsala län	22
Rapporten “Den omvända ordningen”	22
Framtiden – förändringar	24
Avslutning	26

UTSTÄLLINGSVERKSAMHETEN 27

Rapport från granskning av verksamheten vid Disagården ur ett genusperspektiv	32
Inledning, uppdragets art	27
Disagårdens tillkomst, kort redogörelse	28
Representativitet	31
Friluftsmuseets problematik	32
Genusmedvetenhet	33
Programverksamheten	34
Pedagogisk verksamhet	35
Sammanfattande avslutning	37
Källor och litteratur	38
Källor	38
Litteratur	38
<i>Replik på Katarina Ek-Nilssons granskning – Friluftsmuseet Disagården ur ett genusperspektiv</i>	39
Tillkomst och utveckling	39
Disagården – en rekonstruktion av det förgångna	40
Utveckla friluftsmuseimiljön med utgångspunkt i ett genusperspektiv	41
Bemannings och personalpolitik	42
Utbildning av personal	43
Programverksamhet	43
Pedagogisk verksamhet	44
Hur går vi vidare för att synliggöra det osynliga på Disagården?	45

FORSKNING OCH DOKUMENTATION 47

- Ett genusperspektiv på Upplandsmuseets insamling och klassificering av föremål 2001–2005 47
- Inledning 47
- Insamling och gåvor 48
- Vem gav vad till vem? 49
- Accession, klassificering och foton 50
- Från Outline till Outline Genus? 51
- Hur klassificeras föremålen? 51
- Avslutning 52
- Källor och litteratur 53
- Källor 53
- Litteratur 54
- Bilaga: Förvärv vid Upplandsmuseet perioden 2001–2005 54
- Replik på Birgitta Meurlings granskning – Föremål för genus* 57
- Insamlingsituationen 57
- Förvärvsmöten 59
- Formulär 59
- Katalogisering 60
- Kunskap för fortsatt arbete 61

ARKEOLOGI 62

- Arkeologisk kunskap om könsordningen – Utredningsuppdrag på Upplandsmuseet 62
- Uppdrag 62
- Genusanalys av artiklar och rapporter 63
- Diskussionsgrupper med frågor 67
- Replik på Susanne Thedéens granskning* 68
- Synpunkter på granskarens artikel 68
- Att gömma nyckel 68
- Relevans 69
- Synpunkter och förslag 69
- Nya rutiner? 70

KULTURMILJÖVÅRDEN 71

- Kulturmiljöverksamheten 71
- Könsblinda tegelstenar 71
- Kulturmiljövård och genus – en ovan kombination 72
- Manliga ord 74
- Hur går vi vidare? 75

Inledning

Örjan Simonson

Våren 2005 beviljade Kulturrådet medel till Upplandsmuseets fortbildningsprojekt *Kunskap om könsordningen* riktad till museets handläggare. Projektet syftade i ett första steg till att orientera handläggarna om forskning utifrån ett genusperspektiv. Under de senaste 10–15 åren har genusinriktad forskning i flera kulturhistoriska ämnen utvecklats från en marginell till en central företeelse och påverkat ämnenas karaktär. Många av dem som nu är verksamma som handläggare på Upplandsmuseet hade avslutat sin utbildning innan de genusteoretiska perspektiven slog igenom. Orienteringen skedde i form av en seminarierie under hösten 2005, med ledande genusforskare från olika ämnesområden.

I ett andra steg syftade projektet till tillämpning av genusperspektivet i Upplandsmuseets verksamhet och en granskning av hur genusperspektivet har tillämpats på museet. Fem externa granskare anlätades, en för varje avdelning på museet. Granskarna har utgått från material som speglar en del av avdelningarnas verksamhet, och sedan presenterat resultatet på seminarier med museets handläggare. Det är skriftliga rapporter från fyra av de fem granskningarna och repliker från avdelningarna som här publiceras. I ett fall, vid granskningen av kulturmiljövården, har istället granskarens, arkitekten Ylva Larssons, minnesanteckningar från seminariet legat till grund för avdelningschefen för kulturmiljövårdsavdelningen Marja Eriksons och byggnadsantikvarie Agnetha Petterssons referat av seminariet och reflektioner om kulturmiljövården och genusperspektivet. Granskningarna genomfördes under våren, sommaren och hösten 2006 och redogör för de förhållanden som rådde då.

Catarina Lundström, fil. doktor i historia (Umeå 2005) och chef för Föreringsarkivet i Jämtland, fick uppdraget att granska länshemslöjden som är knuten till Upplandsmuseet. Lundström återknyter till hemslöjdens historiska rötter i sin analys av "den omvända ordningen", d.v.s. en värld där det kvinnliga av tradition varit normen och den manliga "hårdslöjden" vunnit insteg. Lundström har tidigare forskat och undervisat om genus vid Mittuniversitetet, bl.a. i doktorsavhandlingen *Fruars makt och omakt: kön, klass och kulturarv 1900–1940*.

Katarina Ek-Nilsson, fil. doktor i etnologi och arkivchef vid Nordiska museet, fick uppdraget att granska friluftsmuseet Disagården i Gamla Uppsala, en verksamhet som organisatoriskt hör till utställningsavdelningen vid Upplandsmuseet. Även Ek-Nilsson sätter in verksamheten i en historisk kontext. Disagården är ingen ursprunglig gård utan konstruerad under 1920-talet av gårdsbyggnader från flera håll för att presentera en försvunnen landsbygdsmiljö. Ek-Nilsson identifierar det dubbla problemet med å ena sidan för mycket kontinuer-

itet, det patriarkala arvet från 1920-talet, å andra sidan för lite kontinuitet – hur överför man inom museiorganisationen dyrbart förvärvade kunskaper i bl.a. genusperspektiv till en säsongsanställd personalstyrka med hög omsättning? Ek-Nilsson har ett mångårigt förflutet inom både universitets- och museivärlden och var när hon fick Upplandsmuseets uppdrag chef för Strindbergsmuseet i Stockholm. I början av karriären har Ek-Nilsson själv arbetat på just Disagården. Hon har bl.a. bidragit i antologin *Det bekönade museet* (Uppsala 2005) och är styrelseledamot i *Föreningen för genusfrågor i museer*.

Birgitta Meurling, docent i etnologi vid Uppsala universitet och i folkloristik vid Åbo akademi, har granskat insamlingen och klassificeringen av gåvor på avdelningen för forskning och dokumentation vid Upplandsmuseet. Meurling understryker behovet av en tydlig policy för att undvika snedvridning vid insamlingen av föremål, samt en förklarande kontext och klassificeringar som tydliggör genusaspekter för de olika föremålen. Redan i doktorsavhandlingen (*Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*, Uppsala 1996) inriktade sig Meurling på genusanalyser. Genusperspektiv har Meurling sedan tillämpat på museiområdet, bl.a. som redaktör till boken *Det bekönade museet: Genusperspektiv i museiologi och museiverksamhet* (tillsammans med Inga-Lill Aronsson, Uppsala 2005).

Susanne Thedéen, fil. doktor i arkeologi och sedan 2007 forskare vid Stockholms universitet inom ett projekt om identiteter under gotländsk vendel- och vikingatid, har granskat ett antal rapporter utifrån E4-undersökningen i Uppland. Denna, en av de största arkeologiska undersökningar som genomförts i Sverige, saknade genus som styrande frågeställning för arbetet. Thedéen har därför till stor del fått inrikta granskningen på när genus *kunde* ha använts som perspektiv, när stereotypa föreställningar om genus kan ha påverkat tolkningar och hur istället ett medvetet genusperspektiv *kunde* ha påverkat tolkningar. Thedéen har i sin forskning intresserat sig för genus särskilt i samband med kulturell konstruktion av ålder och i passageritualer, studerad genom materiell kultur, bl.a. i hennes doktorsavhandling *Gränser i livet – gränser i landskapet: Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap* (Stockholm 2004).

Ylva Larsson, arkitekt och delägare till arkitektfirman LOGGIA och verksam i föreningen Kvinnors Byggforum, har granskat Kulturmiljövårdens utredningar av byggnadsminnen. Larsson uppmärksammade bl.a. att ett genusperspektiv på byggnadsvård aktualiserade behovet av att i utredningar ta ökad hänsyn till det samhällssammanhang i vilket byggnader uppkommit och de verksamheter som förekommit i byggnaderna. Dessutom väckte Larsson frågan om vilka värderingar som ligger bakom bedömningar om det "kulturhistoriska värdet" av vissa byggnader. Kan en oreflekterad värdering leda till att manliga miljöer i högre grad uppfattas som skyddsvärda än kvinnliga? Marja Erikson och Agnetha Pettersson på avdelningen för kulturmiljövård har utgått från Larssons granskning i en egen reflektion över kulturmiljövård och genusperspektiv.

I övriga fall har de olika avdelningarna besvarat granskningarna i skrift, vilka här också publiceras. I svaren finns ställningstaganden till granskningarna: den kritik och de förslag på förändringar man kan ta fasta på och hur det kan ta sig uttryck i nya rutiner på museet. Men svaren innehåller också avvisande av kritik och problematiseringar av granskningarna utifrån museiverksamhetens perspektiv. I båda avseenden är svaren på granskningarna viktiga. Med andra ord: handläggarnas medverkan i projektet har varit en förutsättning, genom de egna reflektionerna kring granskningen och inte minst genom att låta sig utsättas för granskning. Att få det egna arbetet granskat utifrån frågor om hur genusperspektivet har hanterats, eller hur det borde ha hanterats, kan vara prövande. De frågor genusperspektivet väcker går också ibland in på det personliga: hur man är och hur man uppfattar sig själv som kvinna, man och människa. Museiledningen har fått mottaga beröm för att ha initierat projektet Kunskap om könsordningen, inte minst för modet att granska den egna verksamheten.¹ Detta beröm tillkommer i högsta grad handläggarna på museet.

Uppsala, oktober 2008, Örjan Simonson

¹ Wera Grahn; *Genuskonstruktioner och museer – Handbok för genusintegrering*, Upplandsmuseet, Uppsala 2007, s.44.

Den omvända ordningen – om hemslöjdskonsulenterna och deras verksamhet vid Upplandsmuseet sedd ur ett genusperspektiv

Catarina Lundström

Inledning

Syfte och bakgrund

Det grundläggande syftet med projektet är att tillämpa de förvärvade kunskaperna om köns/genusteori på museets verksamhet, med särskild tyngdpunkt på museets samlingar och på kulturmiljövården. Projektet vill initiera en reflektion kring den egna verksamheten. Utifrån museets verksamhetsgrenar *samla, vårda, visa* vill Upplandsmuseet granska sin nuvarande och kommande verksamhet. Det är museets grundsyn att kulturarvets utformning, dess tillgänglighet och förmedlingen i hög grad beror på hur föremål och kunskap samlas in, klassificeras och bevaras. Ett genomtänkt genusperspektiv vid hanteringen av museets samlingar framstår därför som extra viktigt.

Undertecknad har fått uppdraget att granska hemslöjdskonsulenternas verksamhet. Museet har ställt följande frågor:

- *Hur kommer kön/genus fram, som medveten eller som omedveten kategori?*
- *Hur framställs kön/genus?*
- *Hur skulle museet ha kunnat tänka, och hur kan vi i vårt fortsatta arbete införliva genusperspektiv på bättre sätt?*

Material och metod

I min utredningen av museets hemslöjdsverksamhet har jag främst haft tillgång till interna styrdokument av typen verksamhetsplaner, verksamhetsberättelser, projektbeskrivningar respektive rapporter, men även mer utåtriktade material som hemsida, broschyrer och liknande. Det har inte varit praktiskt möjligt att följa eller ta del av verksamheten som sådan. Som ett nödvändigt komplement till dessa material har därför genomförts en längre telefonintervju med de båda

konsulenterna i hård respektive mjuk slöjd samt en kortare intervju med konsulenten med inriktning på barn och ungdom. Relevant genusteoretisk samt kulturarvsinriktad litteratur har också använts. En sammanställning av källor och litteratur återfinns i slutet av rapporten. En utskrift av de båda intervjuerna finns med som bilaga, liksom en schematisk skiss över material och tekniker utförd av konsulenterna.

Uvärderingen bör inte betraktas som någon examination eller kritisk opposition utan mer som en katalysator och ett bollplank. Rapporten kommer att presenteras och diskuteras med berörda museets personal vid ett seminarium på Upplandsmuseet den 14 december 2006.

Genus som begrepp och perspektiv

Sedan 1970-talet har olika former av kön- och genusperspektiv utvecklats inom forskningen.

Den som tidigast tolkade skillnaden mellan biologiskt och socialt kön var den amerikanska antropologen Gayle Rubin i sin banbrytande essä "The traffic in women" från 1975.

"Hunger är hunger, men vad som betraktas som mat är kulturellt bestämt och utvecklat. Varje samhälle har någon form av organiserad ekonomisk aktivitet. Kön är kön, men vad som räknas som kön är precis lika kulturellt bestämt och giltigt."

Idag ser de flesta forskare inom samhällsvetenskap och humaniora på kön/genus som något skapat eller konstruerat. Något som vi "gör" tillsammans (konstruktivism) och inte något som "är" (essentialism). Genus är i den förståelsen inte naturligt eller självklart. Genus knyts till fysiska kroppar, men inte ens kropparna och deras medicinska bestämningar är självklara eller okomplicerade. Därför finns heller inte längre någon självklar åtskillnad mellan kön (biologisk kropp) och genus (idéer och värderingar). Efter en postkolonialt färgad kritik finns idag också en medvetenhet om att kön/genus är beroende av andra faktorer som etnicitet, klass, generation osv. De processer som skapar kön/genus är med andra ord ständigt i rörelse. Man kan också säga att skapandet av kön/genus är en historisk process. Det som ansågs "manligt" för 100 år sedan kan idag betraktas som "kvinnligt", och vice versa. Kön/genus som historisk process har dock en väldigt stark kulturell kraft. Den kan avgöra vad vi kan och får göra, vilka yrken och sysslor vi kan ha och vilka platser och föremål som vi anser oss koppelade till. Kön/genus har därmed stark inverkan på både individen och samhället.

"Som män eller kvinnor sätter vi fötterna i olik formade skor, knäpper våra jackor åt olika håll, klipper oss hos olika frisörer, köper byxor i olika affärer och drar ned dem på olika toaletter." (Connell, Om genus, 2003)

"Det som får var och en att klä sig som han eller hon gör, pratas på ett visst sätt och till och med intressera sig för olika saker. Ingen kan lämna sitt kön hemma, eller välja när det ska ha betydelse." (Elvin-Nowak/Thomsson, Att göra kön, 2003)

Varje samhälle har någon form av mönsterbildningar som formar och normerar vad som gäller för kategorierna man-kvinna. Dessa system karakteriseras som regel av att de också innehåller en maktaspekt. Att det finns ett mönster, en struktur i dessa förhållanden har getts olika namn: patriarkat, genusystem, könsmaktsordning eller könsordning. Historikern Yvonne Hirdman, den forskare som kanske tidigast etablerade genusbegreppet i Sverige, har etablerat en egen sammanhängande teori för hur ordningen mellan könen struktureras: genusystemet (Hirdman 1988/2004). Det finns enligt Hirdman två grundläggande lagar eller logiker i genusystemet:

- *Dikotomin som säger att kvinnligt och manligt inte bör blandas utan hållas isär.*
- *Hierarkin som värderar det manliga högre än det kvinnliga och gör det manliga till norm.*

Antropologen R. W. Connell har skapat en modell där han talar om genus som regimer och ordning, där ordningen representerar det övergripande mönstret av relationer mellan kvinnor och män som förekommer i ett samhälle, medan de olika genusregimerna är genuspräglade mönster inom exempelvis en arbetsplats, en organisation eller en yrkesgrupp. Trots en generell ordning med manlig överordning och kvinnlig underordning är den manliga hierarkin ändå relativ, det kan finnas enskilda genusregimer med en annan uppbyggnad, som exempel kan kvinnlig dominans förekomma i vissa sammanhang. Även inom manligheten finns hierarkier vilket Connells begrepp hegemonisk maskulinitet beskriver på ett bra sätt (Connell 2002).

Genus, museer och hemslöjd

Genusforskningens framsteg och samhällets politiska vilja till genuspolitiska satsningar har lett till att många sektorer i samhället börjat genomlysa och analysera sina verksamheter utifrån ett genusperspektiv. Det gäller exempelvis för skola och förskola (Svaleryd 2002) och i medievärlden (Edström 2006). Sedan ett tiotal år tillbaka finns också en diskussion om hur kön/genus påverkar museer och andra kulturarvsinstitutioner. I den kulturpolitiska propositionen 1996 betonades vikten av att kulturarvet kunde anses representativt och rättvist och kultursektorn gavs ett eget ansvar att belysa detta köns- och jämställdhetsperspektiv. Efter ett regeringsbeslut tillsattes arbetsgruppen Genus på museer 2001. I gruppens slutrapport (Genus på museer, Ds 2003:61) framhålls betydelsen av ökad kunskap om genusfrågor inom den egna sektorn. Gruppen finner att en hel del museiverksamhet har bedrivits med hjälp av ett medvetet genusperspektiv, men att det även förekommer en stor omedvetenhet och okunskap inom branschen. Utredningen påminner om att all verksamhet på museer givetvis genomsyras av någon form av genusedologi. Frågan är bara om det är en medveten eller omedveten syn på kön/genus som ligger bakom verksamheten. Den omedvetna och könsblinda hållningen beskrivs ofta i termer av att genus inte har någon betydelse för just denna utställning eller detta musei-

program. Arbetsgruppen diskuterar också den inte alltför ovanliga sammanblandningen mellan genusperspektiv och kvinnoperspektiv.

”Att bedriva verksamheter utifrån ett genusperspektiv innebär att vara medveten om sociala konstruktioner av manligt och kvinnligt och att se dem som föränderliga och möjliga att påverka.”

Ett genusperspektiv bör med andra ord innehålla olika former av problematiseringar och inte enbart lyfta fram skillnader mellan män och kvinnor, manligt och kvinnligt. Detta framhölls också i antologin *Det bekömdade museet* där museologin och museiverksamheten sattes under genusvetenskaplig lupp (Aronsson/Meurling 2005). I det första kapitlet, som bär titeln ”I museets dolda vrår”, betonar redaktörerna att museerna med sina stora samlingar av föremål ständigt måste tolka och omtolka sitt stoff och sin verksamhet. Fortfarande finns dolda perspektiv som måste lyftas fram i de museala sammanhangen. Författarna menar att museerna snarast är i början av en lång process där kön/genus måste problematiseras med inriktning på de olika verksamhetsgrenarna: insamling och dokumentation, utställning och pedagogik.

Hemslöjdsområdet har en historia som under stora delar av 1900-talet varit intimt sammanflätat med uppbyggandet av det lokala och regionala museiväsendet. Hemslöjden sågs som en hörnsten i allmogekulturen vilken i sig utgjorde grunden för det regionala kulturarvsfältets framväxt. Medan fornminnesvården länge var en manligt dominerad verksamhet så fungerade hemslöjden tvärt om som ett kvinnligt kodat verksamhetsfält. Hemslöjden kan i själva verket beskrivas som ”det kvinnliga kulturarvet” (Lundström 2005). Detta har också uppmärksammats i en kombinerad konferens och antologi med titeln *Den feminina textilen* (Svensson/Waldén 2005). Hemslöjden med sina föreningar, skolor, butiker, utställningar, tidskrifter och konsulenter har varit ett område med en närmast förkrossande kvinnlig dominans. Detta hänger samman med att hemslöjden under 1900-talet blev liktydigt med det textila hantverket och dess kvinnliga traditioner. I hemslöjden skapades en kvinnlig deloffentlighet, i likhet med filantropin och pedagogiken, där kvinnor tillskrevs särskilda kvalitéer och där de därför kunde agera relativt kraftfullt just i kraft av att de var ”kvinnor”.

När det gäller slöjdundervisning i folkskola och grundskola har ämnet traditionellt delats upp i träslöjd och textil slöjd. Dessa grenar har i hög grad också präglats av en könskodning där det textila varit och fortfarande är helt igenom kvinnligt, medan träslöjdlärare traditionellt varit en manligt betonat yrke där det idag finns alltfler kvinnor.

Idag har hemslöjdsfältet en egen statlig myndighet, Nämnden för hemslöjdsfrågor, vilken bland annat ansvarar för och samordnar den egna yrkeskåren, dvs hemslöjds konsulenter. Det finns sammanlagt 48 konsulenttjänster i landet. Huvudmannskapet för hemkonsulenter ligger antingen hos ett regionalt museum, ett landsting eller en hemslöjdsförening. Sedan ett regeringsbeslut 1981 är det stadgat att varje län ska ha konsulenter i både hård respektive mjuk slöjd.

Hemslöjdskonsulenterna i Uppsala län

Historik

Den uppländska hemslöjden beskrivs i många sammanhang som otydlig och utan särskild "uppländsk" särprägel. På Upplandsmuseets hemsida står att läsa att "Uppsala län aldrig utmärkt sig som något utpräglat slöjdlän." Man kan också hitta formuleringar som indikerar att man åtminstone tidigare uppfattade detta som ett problem, "har förgäves sökt efter 'något typiskt' i det uppländska kulturarvet." (Liby 1990). En förklaring som anges är att jordbruket i länet varit relativt stabilt och välmående och att man därför inte behövt utveckla hantverk som inkomstbringande bisysslor. Hemslöjden i Uppland har därför mer karakteriserats av en husbehovsslöjd som varken varit särskilt profilerad eller egenartad. Det hindrade inte att det i länet, liksom i resten av landet, bildades en regional hemslöjdsförening. Uppsala läns hemslöjdsförening startade sin verksamhet 1915 och redan året därpå öppnade den första butiken. Samma år startade en kvinnlig slöjdskola. En regional hemslöjdskonsulenttjänst inrättades 1953 och 1990 tillkom ytterligare en konsulenttjänst, denna gång med en inriktning mot hårdslöjd.

Personal och organisation

Upplandsmuseet är sedan 1993 huvudman för läns hemslöjds konsulenterna (LHK), tidigare var det hemslöjdsföreningen i länet som var ansvarig för verksamheten. Konsulenterna har sitt kontor i egna lokaler men i nära anslutning till Upplandsmuseet. Idag finns tre hemslöjds konsulenter anställda:

Konsulenten med inriktning på hård slöjd är utbildad ämneslärare i slöjd och matematik och anställd sedan 1990.

Konsulenten med inriktning på textil slöjd har gått den 2-åriga hemslöjdsledarutbildningen vid Handarbetets Vänners skola och är anställd sedan januari 2005.

Konsulenten med inriktning på barn och ungdomar har också genomgått den 2-åriga hemslöjdsledarutbildningen i *Handarbetets Vänners* regi. Hon arbetar 30 % som konsulent sedan några månader tillbaka. Hon arbetar också 50 % i läns museets reception.

Konsulenternas uppdrag

Enligt nu gällande verksamhetsplan ska de:

"... bedriva en decentraliserad verksamhet som syftar till att väcka intresse för, främja, utveckla och förmedla kunskap om hemslöjd."

Hemslöjds konsulenterna har också ett uppdrag från Nämnden för hemslöjdsfrågor, den statliga myndighet som samordnar konsulentverksamheten ute i landet. I detta uppdrag framgår att:

"Hemslöjds konsulenternas uppgift är att väcka intresse för, främja och förmedla kunskap om hemslöjd. Detta görs utifrån ett näringsinriktat, kulturarvsinriktat och kunskapsförmedlande perspektiv." (www.nhf.nutek.se)

I samtalet med hemslöjdskonsulenter framgår att de ser sig som administratörer av slöjd snarare än hemslöjdsledare. De uppskattar att omkring 70–80 % av deras arbetstid upptas av olika former av administrativt arbete. Det handlar mycket om att förbereda, planera och organisera den pedagogiska och publika sidan av verksamheten.

Det här jobbet har ändrats väldigt mycket [...]. Förr var det väldigt mycket eget pedagogiskt arbete ute bland till exempel barn och ungdomar. Nu handlar det mer om att administrera aktiviteter och kanske nå lärarna.”

Kön som kategori i interna styrdokument och externa informationstexter

Hur kommuniceras genus/kön i konsulentverksamheten via dess interna och externa dokument? Efter en genomgång av verksamhetsplaner 2003–2008, verksamhetsberättelser 2003–2005, aktuella projektbeskrivningar samt egna nyhetsbrev och hemsidor kan konstateras att kön/genus som kategori är relativt osynligt i de egna dokumenten. Om man letar i texterna efter begrepp som: kön, genus, jämställdhet, kvinnligt, manligt, kvinnor, män osv får man inte många träffar. I beskrivningar av konsulentverksamhetens målgrupper prioriteras exempelvis inte kön men däremot ett antal andra kategorier:

- *generation* ("barn och ungdom")
- *etnicitet* ("andra kulturer", "det mångkulturella samhället")
- *plats* ("decentraliserad verksamhet", "lokala slöjdtraditioner")
- *yrke* ("slöjdare", "lärare")

Den enda målgruppsformulering där kön/genus skulle kunna tolkas in är i verksamhetsplanen för 2005–2007 där det finns en avslutande formulering om att "*Mångfaldsaspekten ska beaktas i samtliga målgrupper*". I den gängse definitionen av mångfald brukar innefattas såväl kön som klass och etnicitet.

När det gäller uppföljningar och resultatredovisningar finns kön/genus inte heller med, varken som kategori eller som perspektiv. Som exempel finns ingen könsuppdelad besöks/brukarstatistik. Detta kan förstås sägas vara helt logiskt eftersom det inte heller finns några avsiktsförklaringar med avseende på kön/genus som kategori eller perspektiv.

Om man undersöker enskilda hemslöjdsprojekt som de formuleras i projektbeskrivningar, i rapporter och på hemsidor, är det ytterst ovanligt att kön/genus artikuleras som medveten kategorisering. Det tydligast undantaget är Slöjdklubbsprojektet där genusperspektivet utgör en av fem hörnstenar i den egna slöjdpedagogik som man vill utveckla inom projektets ramar. Genusperspektivet innebär här att "...*alla barn ska kunna slöjda det de vill oberoende av materialet och att våra handledare behärskar både den textila och den hårda slöjden.*" (Bilaga till Projektansökan "Slöjdklubbar i Uppsala län", Framtidens kultur, januari 2006).

I det så kallade Leader+-projektet "Slöjd över länsgränserna – kompetensutveckling och nätverksbygande" som genomförs under perioden 2004–2006

finns det i projektbeskrivningen med en rubrik: Jämställdhet mellan män och kvinnor. Här anges att: *”Både kvinnor och män ägnar sig åt slöjdproduktion. Det är fler kvinnor än män.”* På frågan vad detta står för svarade konsulenterna att de själva inte medverkat i formuleringen av denna projektbeskrivning. De ansåg inte att projektet jobbat särskilt medvetet med genusperspektiv. De försökte dock medvetet entusiasmera de män som deltog.

Om man läser mellan raderna i konsulentverksamhetens beskrivningar, rapporter och styrdokument finner man dock ett antal teman som både kan och bör tolkas ur ett genusperspektiv. Det finns med andra ord många sammanhang där kön/genus inte är uttalade teman men där detta perspektiv indirekt ändå kan finnas med. Jag tänker på de fall där begrepp som tradition och förnyelse samt uttrycket ”tyst kunskap” återfinns. Att slöjd skall bygga på äldre hantverkstraditioner anses närmast som en underförstådd sanning. Slöjd som enbart skapas utifrån nya tekniker, former och material skulle per definition inte kallas för slöjd utan kanske hellre för design, konst eller konsthantverk. Här ryms en problematik. När man som hemslöjdskonsulenterna arbetar med att bevara och sprida slöjdens traditionella uttryck och organisation – hur kan man då undvika att inte samtidigt behålla traditionella könsmonster? I nära anslutning till denna problematik finns begreppet ”Tyst kunskap”. Detta används ofta i hemslöjdssammanhang för att beteckna den unika och spännande kunskapsform som kan sägas ligga bakom mycket av slöjdens arbete. Andra jämförbara begrepp är kunskap i handling och, handlingskunskap. Begreppet ”tyst kunskap” används exempelvis i bidragsansökan till projektet ”Slöjdklubbar i Uppsala län”, samt i rapporten ”Att dokumentera handlingsburen kunskap” (utan år). Här ställer jag på samma sätt frågan om denna ”tysta kunskap” måhända även ger ett antal tysta angivelser som har med kön/genus att göra.

Konsulenternas vardag ur ett genusperspektiv

Om man tittar på hemslöjdskonsulenternas verksamhet under de senaste 2–3 åren ser man att hörnstenarna, helt i enlighet med uppdraget, består av pedagogisk verksamhet, inventerande och utställande verksamhet samt mer näringsinriktad verksamhet. Delar av den verksamhet som bedrevs under 2005 kommer här att refereras och kommenteras utifrån ett genusperspektiv. Här kan det vara anledning att påminna om utvärderingens frågeställning: hur kommer kön/genus fram, som medveten eller som omedveten kategori i verksamheten?

Kursverksamhet

Årligen genomförs ett stort antal kurser och workshops, både för vuxna och ungdomar. Under 2005 handlade det om: stickningens grund, svarvning, täljning, nålbindning, svepaskteknik, broderi och virkning. Dessutom hölls särskilda lärarkurser samt slöjdcaféer och after-work-aktiviteter på arbetsplatser. Förutom barn och ungdomar och ”andra kulturer” har man inte haft några riktigt utta-

lade målgrupper för aktiviteterna. Trots detta funderar konsulenterna mycket på frågan om vilka grupper de når och vilka som attraheras av deras verksamhet. Det finns en tydlig medvetenhet om att slöjdverksamheten i första hand attraherar äldre och medelålders kvinnor. Konsulenterna strävar ständigt efter att hitta nya målgrupper, unga till exempel. Konsulenterna försöker också ta i beaktande de traditionella könsmönstren som finns när det gäller slöjddandet. Det kan handla om att medvetet blanda de hårda och de mjuka slöjdteknikerna.

Konsulenterna har än så länge ingen könsuppdelad statistikföring, men den allmänna uppfattningen är att det är en kvinnlig dominans på deras aktiviteter. Den dominerande gruppen är medelålders kvinnor.

Mjukslöjdskonsulenten: Vi har pratat om det där bland konsulenterna. En kvinna får ju egentligen ta del av ett mycket bredare spektrum. En man kan inte ta del av en knypplingskurs utan att förlora i manlighet. En kvinna som deltar i en smideskurs kan ju istället vinna lite status. Det är ju en lite häftig status i att hålla på med hård slöjd. Jag tror nog att män vill jobba med textila saker men dom pratar inte gärna om det och dom visar det inte så gärna. Dom kan till exempel sitta hemma med ett korsstyngsbroderi.

Slöjdklubbar

Barn och ungdomar har under många år varit en prioriterad målgrupp för slöjdverksamheten i länet. Hårdslöjds-konsulenten uttrycker det som att de länge haft denna ambition, ”...*men vi fick aldrig riktigt till det. Med Slöjdcirkus och slöjdklubbarna blev det bättre fart.*” Slöjdcirkus är ett nationellt projekt initierat av Svenska Hemslöjdsföreningars Riksförbund (SHR) och Nämnden för hemslöjdsfrågor som under perioden 2002–2006 tilldelats det nationella uppdraget inom området barnkultur. Detta uppdrag har inneburit ekonomiska resurser som möjliggjort förnyelse och utveckling av en egen pedagogik. Som en av denna slöjdpedagogiks grundstenar finns genusperspektivet. Detta har definierats som att barnen inte skall sträva efter att välja typisk manlig (trä) eller kvinnlig (textil) slöjd utan att de snarare ska sträva efter att få skapa föremål oberoende av olika tekniker och kön. Slöjdklubbarnas handledare, manliga och kvinnliga, förutsätts därför ha goda kunskaper i såväl hård som mjuk slöjd (Slöjdklubbens handledarutbildning, utbildningsmanual 2006).

Under 2005 intensifierades den ungdomsinriktade verksamheten i Uppsala län och man utbildade sex handledare och det startades fem slöjdklubbar i tre olika kommuner (Enköping, Uppsala och Östhammar). Sammanlagt 27 barn har deltagit i klubbarnas verksamhet. Någon könsuppdelad statistik finns inte tillgänglig hos hemslöjds-konsulenterna. Målsättningen att kunna rekrytera såväl manliga som kvinnliga handledare lyckades inte, hittills har ingen man anmält intresse för denna verksamhet. Ungdomskonsulenten har funderat över denna problematik samt hur de hanterat det faktum att alla ledare är kvinnor. Eftersom slöjden av tradition är en kvinnligt dominerad värld kanske man behöver förändra verksamheten så att den passar alla. Det är exempelvis viktigt som konsulent att kunna använda både hårda och mjuka tekniker.

Det uttalade syftet att förnya slöjden, inte minst ur ett genusperspektiv, ställer konsulenterna helt upp på, men det finns även andra tankegångar om vad slöjdklubbarna skall förmedla till ungdomarna.

Inventera och synliggöra den uppländska slöjden

Ett grundläggande arbete för konsulenterna är att hålla kontakt med slöjdare ute i länet och handleda och stödja dem i sin verksamhet. Under 2005 har man i projektet ”Synliggöra den uppländska slöjden” särskilt velat inventera och stötta det egna länets slöjdare. Ett uttalat syfte var att nå nya målgrupper och nya slöjdare. Till sin hjälp har de haft ett kartotek med alla kontakter. För tillfället består registret av ungefär 700 personer. Det är ca 60% kvinnor och 40% män. Kontaktpersonerna rubriceras som antingen kulturbärare, pedagoger eller företagare. Medelåldern bland dessa personer är relativt hög. Ungefär 60 personer är under 25 år. Under 2005 påbörjades en slöjdinventering i tre kommuner: Knivsta, Håbo och Enköping. Syftet är bland annat att nå helt nya slöjdare och uppdatera det egna slöjddregistret. Inventeringen har fortsatt under 2006.

Designåret 2005

Under det så kallade Designåret 2005 genomförde läns-hems-löjds-konsulenterna ett projekt där de valde ut 9 slöjdade bruksföremål ur museets samlingar. Dessa fungerade sedan som inspiration för handplockade hantverkare/slöjdare i ett nyskapande arbete. Avslutningsvis ställdes de nya och gamla föremålen ut på museet. När konsulenterna i efterhand får frågan om hur de funderade kring kategorin kön/genus svarar de att kön var underordnat, men att de strävat efter en blandning av tekniker och material.

Konsulenternas egen syn på slöjd och kön/genus

I samtal med konsulenterna har de på olika sätt redogjort för sin egen syn på kopplingen mellan kön/genus och slöjd. Sammanfattningsvis kan konstateras att de inte anser att olika typer av slöjd kan kopplas till manlig eller kvinnligt kön. Med andra ord menar de inte att slöjden i sig har kön. Trots detta finns det många sammanhang där det har funnits och fortfarande finns olika typer av köns-mönster, exempel på hur kön har ”gjorts” och fortfarande ”görs” inom slöjden.

[S]löjdade föremål [kan] ha ett genusbeting. Jag tror att det har med en tradition att göra. Det var inte vanligt förr att en kvinna var smed, men idag kan det gå an. Men inte tvärtom, det är inte så vanligt. Och det där sitter nog rätt djupt.

Med den nya generationen så håller dom här stereotyperna när det gäller textil slöjd på att luckras upp. Vi har 'lajvarna' till exempel, dom tar till sig alla typer av tekniker. Behöver dom en nålbunden socka så struntar dom i att det är en mjuk teknik. Dom går ju in i en annan identitet.

Den ständiga åtskillnaden mellan hård och mjuk slöjd är ett centralt område. Som slöjdare identifierar man sig mer med den egna tekniken än med begrep-

pet hård respektive mjuk slöjd. Konsulenterna karakteriserar detta med hård och mjuk slöjd mer som ett äldre konsulentbegrepp än som ett slöjdarbegrepp. Själva tycker de emellertid inte att denna uppdelning är särskilt viktig. Det som är relevant är att man som enskild konsulent som regel inte kan behärska hela slöjdfältet. De värderingarna och ideal som är kopplade till begreppen är också stadda i förändring. Generellt sett ökar intresset för hårdslöjd, både bland män och kvinnor, såväl bland slöjdare som konsumenter. Denna process innebär också att andelen kvinnliga hårdslöjdskonsulenter ökar. Man kan uttrycka det som att hårdslöjden sakta men säkert håller på att bli könsneutral. När det gäller den mjuka slöjden sker inte samma förändring i genusmönstret. Än så länge finns exempelvis ingen manlig hemslöjdskonsulent med textil inriktning.

Det faktum att konsulentverksamheten som sådan varit inriktad på textil slöjd ända fram till 1981 har samtidigt inneburit att hemslöjdskonsulenterna och deras verksamhet blivit tydligt kvinnligt könskodad. Detta i enlighet med den underförstådda kopplingen mellan textilt som kvinnligt och hårdslöjd som manligt. Först i och med att manliga hårdslöjdskonsulenter kom in på fältet började denna kvinnliga dominans ifrågasättas. Det uppstod därmed konflikter mellan hårdslöjden och mjukslöjden. Här stämmer med andra ord inte det Hirdmanska genussystemet som förutsätter manlig norm. Istället kan hemslöjdsområdet, med R. W Connells terminologi, tolkas som en egen genusregim med kvinnlig dominans. Detta har haft som konsekvens att manliga hårdslöjdskonsulenter tidigare inte kände sig riktigt accepterade inom hemslöjdsområdet. Det sker dock en förändring. Idag pratar man generellt sett mer om slöjd än om mjuk respektive hård slöjd.

I projektbeskrivningen till det nationella hårdslöjdsprojektet talas det om en obalans mellan hård och mjuk slöjd "...*där den textila slöjdens värderingar, perspektiv, nätverk och arbetssätt är normativa inom hemslöjdsrörelsen.*" Som utomstående betraktare ställer man sig frågan vad den textila slöjdens värderingar och perspektiv kan innebära. Det finns en tendens till att mjukslöjden som sådan är mer traditionell och starkare kopplad till gamla krav på exakthet och "duktighet". Här behövs förändringar i attityder.

Själva uppdelningen i hård och mjuk slöjd är förstås också problematisk. Börjar man peta i uppdelningen i hård och mjuk slöjd inser man snabbt att det inte ens är möjligt att göra denna indelning. En hel del tekniker och material hamnar utanför eller mittemellan det "hårda" och det "mjuka". När man dessutom räknar de former som slöjdandet tar sig blir det ännu mer komplicerat och mångfacetterat. Konsulenterna har försökt göra en schematisk indelning av material, tekniker och former utifrån indelning hårt/mjukt respektive genus.

Det klassiskt neutrala materialet är ju halmen, det är både hårt och mjukt. Och vi bryr oss egentligen inte om huruvida det är det ena eller andra.

Smide skulle man kunna tänka sig vara väldigt manligt, med det är det inte för mig. Formerna till exempel kan ses som kvinnliga.

Konsulenterna tycker att de traditionella könsmönstren, könsstereotyperna, inom slöjden och konsulentverksamheten kan utgöra ett problem. Om man vill göra något åt problemen nämner de ungdomsverksamheten som ett område där det finns möjlighet till förändring. Slöjdklubbarna har också, som tidigare nämnts, planerats utifrån ett medvetet genusperspektiv. Det har handlat om att intressera både killar och tjejer för slöjd och att slöjden i sig inte bör kopplas till kön utan till intresse. Ungdomskonsulenten menar att man bör möta ungdomarna på deras egna villkor. Av den anledningen kan det vara viktigt att utgå från rådande normer. Om syftet är att intressera killar för slöjd får man i viss mån acceptera rådande könsstereotyper. En annan framkomlig väg är att utgå från mer genusneutral slöjd.

Dom vill göra lite tuffare grejer. Nån kille tovar Batman. Dom gör andra saker, inte gulligulsaker.

Korgar till exempel är en jättebra grej. Djur av olika slag är också bra, man gör en trästomme som kläs på med andra material. Trådslöjd är också rätt neutralt.

Sammanfattande genusanalys: Hård och mjuk slöjd – den omvända ordningens fält

Frågan om hemslöjd och konsulentverksamhet ur ett genusperspektiv handlar i hög grad om definitioner. Vad är slöjd? Vad är hårdslöjd respektive mjukslöjd? Varför görs överhuvudtaget en åtskillnad mellan hård och mjuk slöjd? Finns det kvinnlig respektive manlig slöjd, kvinnliga och manliga material och tekniker? Är det ett problem att slöjdvärlden varit kvinnligt dominerad? Hur hanteras denna kvinnliga slöjddominans? På vilket sätt kan man problematisera könskategorin inom hemslöjds konsulenternas vardag? Hur kan slöjden ta hänsyn till traditioner utan att samtidigt bevara gamla könsmonster? Finns det sätt att förnya slöjden även ur ett könsperspektiv?

Som vi sett ovan har det sedan lång tid tillbaka grundlagts ett mönster där textila material och slöjdtekniker ses som ”kvinnliga” och där hårda material och tekniker betraktas som ”manliga”. Detta är det avgjort tydligaste område där kön görs inom hemslöjdsområdet. Om vi talar med Hirdmans termer har det länge varit viktigt att skapa en dikotomi mellan hård och mjuk slöjd, det vill säga man har särskilt det så kallat manliga och kvinnliga inom slöjdens område. Denna isärhållning får bland annat effekter för brukarna. Vi kan analysera förhållandena med hjälp av Hirdmans två genuslogiker, att manligt och kvinnligt ständigt skall åtskiljas samt att det manliga är norm, d.v.s. har ett högre värde. Detta har i många sammanhang fått betydelse för hur kvinnor och män tycker sig kunna bryta de könsmonster som råder. När kvinnor går över gränsen till något ”manligt” så innebär det i realiteten en statushöjning, medan det för män tvärtom riskerar att leda till förlöjligande och statussänkning. För de kvinnor som ägnar sig åt ”manlig” hårdslöjd innebär detta en slags statushöjning, medan de män som bryter normen och sysslar med ”kvinnlig” mjuk slöjd istället sjunker i status. I praktiken leder detta till att pojkar och män får en betydligt mer

begränsad tillgång till slöjdspektrat. Denna problematik är i högsta grad levande för dagens hemslöjdskonsulenter. Eftersom det handlar om djupt grundade värderingar och normer är det heller ingenting som snabbt och enkelt kan förändras. Målet kan förstås vara att synliggöra könsmönstren och hela tiden ha som syfte att möjliggöra överskridningar av dessa gränser.

I motsats till genusordningen i stort, vilken kännetecknas av manlig dominans, har hierarkin inom hemslöjdens fält varit präglad av en kvinnlig norm. Inom slöjdområdet i Sverige har det under lång tid varit kvinnlig dominans såväl bland producenter, konsumenter, affärsidkare, lärare och konsulenter. Här stämmer med andra ord inte det Hirdmanska genussystemet som förutsätter manlig norm. Istället kan hemslöjdsområdet, med R. W. Connells terminologi, tolkas som en egen genusregim med kvinnlig dominans. Denna situation har dock börjat diskuteras och ifrågasättas under de senaste åren. När det gäller det statliga stödet till konsulenttjänster så var det först 1981 som det beslutades att även hårdslöjdskonsulenter skulle finnas i varje län. Rekrytering och tillsättning av dessa tjänster har inte skett i den takt som önskats. För att utmana den kvinnliga slöjdnormen har därför olika projekt försökt synliggöra och uppvärdera den manligt kodade slöjden, dvs hårdslöjden. För närvarande drivs det nationella hårdslöjdsprojektet samt det så kallade Råmaterialprojektet, båda med den hårda slöjden i fokus.

Verksamheten i Uppsala län har till viss del också påverkats av denna nya utveckling. I verksamhetsberättelsen för 2002 beskrivs en satsning med syfte att stärka den hårda slöjden i länet. I nyhetsbladet *Slöjd händer* från våren 2005 marknadsförs en ny form av slöjdverksamhet: *"Täljstugan är den hårda slöjdens svar på syjuntan."* Hårdslöjdskonsulenten har också deltagit i de nationella projekten med inriktning på hårdslöjd.

Mycket tyder på att problematiken hård/mjuk slöjd utgår från en ganska essentialistisk syn på slöjd och på kön. Tanken att det skulle finnas "kvinnliga" respektive "manliga" material, tekniker och kunskapsområden kan inte gärna tolkas på annat sätt. Även om man i teorin inte sätter likhetstecken mellan vissa kön och tekniker så verkar konsulentpraktiken vara svår att förändra. Trots att många vittnar om en vilja att förnya och förändra dessa könsmonster, inte minst gäller det konsulenterna i Uppsala län, verkar det vara en lång och seg process att frigöra sig från traditionella kopplingar mellan tekniker, material och kön. Inte ens inom det för övrigt ganska genusmedvetna Slöjdklubbsprojektet, går man helt fri från dessa könsstereotyper. I ett utbildningsmaterial riktat till blivande slöjdklubbshandledare ställer man sig frågan: *"Hur tillgodoser man det flickaktiga hos pojken och det pojaktiga hos flickan?"* (Utbildningsmanual Slöjdklubbens handledarutbildning)

Kopplingarna mellan slöjd och traditioner är starka. Likaså finns begreppet "tyst kunskap" närvarande i hemslöjdens värld. Min reflektion när det gäller "tyst kunskap" är att det liknar Pierre Bourdieus begrepp habitus, dvs ett slags praktiskt sinne för hur man hanterar livets olika situationer. Habitus kan förstås som vanor, preferenser, smak mm som är lagrade i kroppen och som är beroende av

personens innehav av olika kapital: ekonomiskt, socialt och kulturellt (Bourdieu 1995/Broadly red.1998). På liknande sätt verkar tyst kunskap handla mycket om uttalade regler och beteenden som är styrda av idéer och traditioner, men lagrade i kroppen så att de framstår som självklara. Här finns rimligen även könskodade handlingsmönster som blivit till ”tyst kunskap” eller ”habitus”.

Sammanfattningsvis

- *Hur kommer kön/genus fram, som medveten eller som omedveten kategori?*

Mer sällan finns kön/genus med som medveten och uttalad kategori i hemslöjdskonsulenternas verksamhet. Slöjdklubbarna är det område där genusperspektivet medvetet funnits med. Om man analyserar det lite mer omedvetna bruket av kön/genus så finns det framför allt med i de kopplingar som fortfarande görs mellan kön och tekniker/material.

- *Hur framställs kön/genus?*

Inom hemslöjdsvärlden görs kön ständigt genom att material, tekniker och former kopplas till manligt och kvinnligt kön/genus. För tillfället pågår en slags maktkamp inom fältet där den kvinnligt kodade textilslöjdens traditionella dominans håller på att utmanas av hårdslöjdens företrädare, både män och kvinnor.

- *Hur skulle museet ha kunnat tänka, och hur kan vi i vårt fortsatta arbete införliva genusperspektiv på bättre sätt?*

Ett mål för en genusmedveten verksamhet skulle kunna vara att tydligt synliggöra de slentrianmässiga och naturliggjorda könsmonster som kan förekomma. Inom hemslöjdens värld är många genuskodade värderingar och beteenden kopplade till den traditionella indelningen i hård och mjuk slöjd. När vi synliggör denna typ av normativa och genusstyrda beteenden så kan vi också välja att bryta mot dem. Gränser kan utmanas och flyttas. Här blir det viktigt med förebilder och inspirationskällor. Har man aldrig sett en man brodera kan det vara svårt att ens föreställa sig att detta kan vara möjligt. Slöjdklubbarnas verksamhet har haft till syfte att utarbeta en pedagogik som bland annat skall utmana traditionella könsmonster. Denna verksamhet borde ges en särskild utvärdering, gärna i samarbete med en genusvetare och/eller genuspedagog.

För att kunna styra och utvärdera sin verksamhet behövs tydliga mål. Om det är Upplandsmuseets mål att förnya könsmonstren inom hemslöjdsverksamheten bör detta tydliggöras i verksamhetsplaner och liknande måldokument. För att dessa sedan skall kunna utvärderas bör verksamheten på ett tydligare sätt kunna kopplas till kön/genus som kategori. Exempelvis kan det vara intressant med en könsuppdelad statistik.

Till sist kan man önska sig fortbildning i genusvetenskap. Det krävs ganska bra på fötterna för att kunna rubba på sega och sekellånga genusstrukturer. Kanske kan Nämnden för hemslöjdsfrågor skraddarsy och arrangera en gemensam fortbildning i genusrelaterade frågor för samtliga hemslöjdskonsulenter i

landet. Alternativt kan Upplandsmuseet arrangera egna utbildningar för sin personal, gärna i samverkan med erfarna genusteoretiker.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Upplandsmuseet, interna dokument

Länhemslöjdskonsulenternas verksamhetsplaner 2003–2008

Länhemslöjdskonsulenternas verksamhetsberättelser 2003–2005

Projektansökan till Framtidens kultur, Slöjdklubbar i Uppsala län, 2006

Projektbeskrivning, Slöjd över länsgränserna, 2004–2006

Förstudie ”Synliggöra den uppländska slöjden”, 2006

Nämnden för hemslöjd/SHR

Nationella hårdslöjdsprojektet, delrapport 2006

Projektbeskrivning, Rikskonsulent för hårdslöjd, utan år

Att dokumentera handlingsburen kunskap, utan år

Slöjdklubbens handledarutbildning, utbildningsmanual 2006

Hemsidor: www.upplandsmuseet.se och www.nhf.nutek.se

Länshemslöjdskonsulenterna/Hemslöjdsföreningen i Uppsala län

Nyhetsbrevet ”Slöjd händer” våren 2005, våren 2006, hösten 2006

Intervjuer

Telefonintervjuer med konsulenterna 4/12 och 6/12 2006

Litteratur

Aronsson, Inga-Lill & Meurling, Birgitta (red), Det bekönade museet. Genusperspektiv i museologi och museiverksamhet, Stockholm 2005

Bourdieu, Pierre, Praktiskt förnuft. Bidrag till handlingsteori, Göteborg 1995

Broady, Donald (red), Kulturens fält, Göteborg 1998

Connell, R. W., Om genus, Göteborg 2003

Edström, Maria, TV-rummets eliter. Föreställningar om kön och makt i fakta och fiktion, Göteborg 2006

Elvin-Nowak/Thomsson, Att göra kön, Stockholm 2003

Genus på museer, Ds 2003:61

Hirdman, Yvonne, ”Genussystemet – teoretiska reflektioner kring kvinnors sociala underordning”, i: Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red), Genushistoria. En historiografisk exposé, Lund 2004 (1988)

Liby, Håkan, ”Hemslöjd i rörelse. 75 år i Uppsala län”, särtryck ur: Uppland 1990.

Lundström, Catarina, Fruars makt och omakt. Kön, klass och kulturarv 1900–1940, Östersund 2005.

Svensson, Birgitta & Waldén, Louise (red) *Den feminina textilen*, Stockholm 2005.

REPLIK PÅ CATARINA LUNDSTRÖMS GRANSKNING

Länshemslöjdskonsulenterna

Hemslöjden ur ett genusperspektiv

Slöjden har haft en helt annan betydelse som nödvändighet för överlevnad och som en betydande bisyssla långt innan Hemslöjdsrörelsen kom in på arenan. Hemslöjdsrörelsen bildades för att man såg en fara i att denna kunskap var på väg att försvinna i och med industrialismens framfart.

Att hemslöjdsrörelsen haft en stor betydelse för slöjden, som den ser ut idag, är nog alla överens om, men vad sker med en sådan nationellt präglad kvinnorörelse när samhället förändras? Vad har vi tjänstemän inom hemslöjden för relation till begreppen kön, genus, jämställdhet, kvinnligt, manligt, kvinnor och män? Hur tydliggörs detta inom vår verksamhet? Idag ingår hemslöjd i det som ses som kulturarv. Ett kulturarv som bör förändras efter dagens behov, intressen och förutsättningar.

Hemslöjdskonsulenterna i Uppsala län

I Uppsala län finns idag tre hemslöjdskonsulenter: en textilslöjdskonsulent, en hårdslöjdskonsulent, och en projektanställd konsulent med inriktning på barn och ungdom. Tjänsterna är på 100%, på 80% och på 30%. Upplandsmuseet, länsmuseum för Uppsala län, är huvudman för länshemslöjdskonsulenternas verksamhet.

Rapporten ”Den omvända ordningen”

Catarina Lundström pekade på en mängd viktiga aspekter i sin rapport ”Den omvända ordningen- om hemslöjdskonsulenterna och deras verksamhet vid Upplandsmuseet sedd ur ett genusperspektiv”. Bland annat så belyser hon problematiken kring att textila material och slöjdtekniker ses som ”kvinnliga” och där hårda material och tekniker betraktas som ”manliga”. Med hjälp av Hirdmans två genuslogiker, dvs. att manligt och kvinnligt ständigt skall åtskiljas samt att det manliga är norm, dvs. har ett högre värde, analyserar Catarina problematiken. Detta har i många sammanhang fått betydelse för hur kvinnor och män tycker sig kunna bryta de könsmonster som råder. Ofta stöter vi hemslöjdskonsulenter på exempel när kvinnor går över gränsen till något ”manligt” vilket i realiteten innebär en statushöjning, medan det för män tvärtom riskerar att leda till förlöjligande och statussänkning. För de kvinnor som ägnar sig åt ”manlig” hård-

slöjd innebär detta en slags statushöjning, medan de män som bryter normen och sysslar med ”kvinnlig” mjuk slöjd istället sjunker i status. I praktiken leder detta till att pojkar och män får en betydligt mer begränsad tillgång till slöjdspektrat. Denna problematik är i högsta grad levande för oss hemslöjdskonsulenter.

Viktiga frågeställningar

Frågan om hemslöjd och konsulentverksamhet ur ett genusperspektiv handlar i hög grad om definitioner. Vad är slöjd? Vad är hårdslöjd respektive mjukslöjd? Varför görs överhuvudtaget en åtskillnad mellan hård och mjuk slöjd? Finns det kvinnlig respektive manlig slöjd, kvinnliga och manliga material och tekniker? Är det ett problem att slöjdvärlden varit kvinnligt dominerad? Hur hanteras denna kvinnliga slöjddominans? På vilket sätt kan man problematisera könskategorin inom hemslöjdskonsulenternas vardag? Hur kan slöjden ta hänsyn till traditioner utan att samtidigt bevara gamla könsmonster? Finns det sätt att förnya slöjden även ur ett könsperspektiv?

Eftersom det handlar om djupt grundade värderingar och normer är det heller ingenting som snabbt och enkelt kan förändras. Målet kan förstås vara att synliggöra könsmonstren och hela tiden ha som syfte att möjliggöra överskridningar av dessa gränser.

I våra egna interna och externa dokument, såsom verksamhetsplaner, verksamhetsberättelser, aktuella projektbeskrivningar samt egna nyhetsbrev och hemsidor är kön/genus som kategori är relativt osynligt. I verksamhetsberättelsen för 2002 beskrivs en satsning med syfte att stärka den hårda slöjden i länet. I nyhetsbladet *Slöjd händer* från våren 2005 marknadsförs en ny form av slöjdverksamhet: ”Täljstugan är den hårda slöjdens svar på syjuntan.” Hårdslöjds-konsulenter har också deltagit i de nationella projekten med inriktning på hårdslöjd.

I beskrivningar av konsulentverksamhetens målgrupper prioriteras exempelvis inte kön men däremot ett antal andra kategorier:

- *generation* (”barn och ungdom”)
- *etnicitet* (”andra kulturer”, ”det mångkulturella samhället”)
- *plats* (”decentraliserad verksamhet”, ”lokala slöjdtraditioner”)
- *yrke* (”slöjdare”, ”lärare”)

Den enda målgruppsformulering där kön/genus skulle kunna tolkas in är i verksamhetsplanen för 2005–2007 där det finns en avslutande formulering om att ”Mångfaldsaspekten ska beaktas i samtliga målgrupper”. I den gängse definitionen av mångfald brukar innefattas såväl kön som klass och etnicitet.

När det gäller uppföljningar och resultatredovisningar finns kön/genus inte heller med, varken som kategori eller som perspektiv. Som exempel finns ingen könsuppdelad besöks/brukarstatistik. Detta kan förstås sägas vara helt logiskt eftersom det inte heller finns några avsiktsförklaringar med avseende på kön/genus som kategori eller perspektiv.

Framtiden – förändringar

Catarina påpekar i sin rapport att problematiken kring uppdelningen mellan hård och mjuk slöjd utgår från en ganska essentialistisk syn på slöjd och på kön. Tanken att det skulle finnas ”kvinnliga” respektive ”manliga” material, tekniker och kunskapsområden kan inte gärna tolkas på annat sätt. Även om man i teorin inte sätter likhetstecken mellan vissa kön och tekniker så verkar konsulentpraktiken vara svår att förändra. Inte ens inom det för övrigt ganska genusmedvetna Slöjddklubbprojektet, går man helt fri från dessa könsstereotyper. I ett utbildningsmaterial riktat till blivande slöjddklubbshandledare ställer man sig frågan: ”Hur tillgodoser man det flickaktiga hos pojken och det pojkaktiga hos flickan?” (Utbildningsmanual Slöjddklubbens handledarutbildning)

Hur ska vi i framtiden hantera vårt könsstereotypa förhållande till den hårda – resp. den mjuka/textila slöjden?

Trots att det finns en vilja att förnya och förändra könsmodellerna som råder inom hemslöjdsorganisationen så är det en lång och seg process att frigöra sig från traditionella kopplingarna mellan tekniker, material och kön. Trots att vi är väl medvetna om problematiken och att vi för diskussioner i frågan så saknar vi verktyg för hur vi ska förändra synen på slöjden ur ett könsperspektiv. Vi anser att intresset att förändra traditionella strukturer inom hemslöjdsrörelsen handlar om den egna organisationens vilja och engagemang i frågan. Frågan berör alltifrån enskilda tjänstemän, huvudmän, utbildningar till beslutsfattande organisationer.

Attityder och värderingar inom hemslöjdsrörelsen?

För att göra en förändring behöver vi skärpa blicken och höja medvetenheten om genusfrågor inom organisationen. Attityder och värderingar både på person- och på organisationsnivå kan bli både hinder eller framsteg för ett nytänkande arbetssätt. För att hjälpa arbetet framåt behövs någon som bidrar med nya perspektiv på verksamheten. En person som inte är delaktig i verksamheten kan lättare se möjligheter till förändring.

Hur ska vi arbeta med kulturarvet och traditionen ur ett genusperspektiv?

Det är viktigt att bevara kulturarvet eftersom det inte går att återfå om det går förlorat, men det bör även utvecklas i takt med samhället i övrigt. Förmedlingen av kulturarvet måste eventuellt ta sig nya former. Om hemslöjdens verksamhet, vars ansvar är att bland annat värna om kulturarv och traditioner, ska engagera människor att ta del av och utnyttja sitt kulturarv måste det kanske till en ny metodik allteftersom samhället förändras och nya generationer tar vid. Nyskapande projekt som är gränsöverskridande, där olika aktörer samarbetar, inte bara inom egna ämnesområden och den egna organisationen, kan spela en roll i att utveckla nya metoder.

Hur ska vi arbeta med kulturell mångfald och genus, dvs. klass, sexualitet, etnicitet mm inom hemslöjden? – Några exempel.

Vägledande för all kulturverksamhet oberoende av samhällssektor är de sju målen för den nationella kulturpolitiken som riksdagen beslutade 1996.

1. att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den,
2. att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande,
3. att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar,
4. att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället,
5. att bevara och bruka kulturarvet,
6. att främja bildningssträvandena samt
7. att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

(Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU1, s. 41)

I dessa mål finns det vi ska sträva efter i vårt arbete med kulturell mångfald och genus d.v.s. klass, sexualitet, etnicitet mm inom slöjden. Även om vi på olika sätt försöker att uppfylla dessa mål kan vi bli bättre och mera medvetna om dessa frågor i varje projekt vi genomför. Trots att vi är få tjänstemän inom slöjden, har stora arbetsfält samt flera uppdrag att arbeta kring, kan vi försöka att ytterligare inbegripa den kulturella mångfalden och genusaspekterna i vår verksamhet.

Praktik "Den tysta kunskapen" – Teori

Inom hemslöjden arbetar vi främst med ett praktiskt arbetsfält. Att föra slöjdens kulturarv vidare görs naturligast via trading. Vi pratar gärna om begreppet "tyst kunskap", dvs. ett slags praktiskt sinne för hur vi lärt oss uppfatta och förstå olika kunskaper som ej kan inhämtas via teoretisk förståelse. Den "tysta kunskapen" är personlig och våra egna könskodade handlingsmönster förs då vidare. Om vi själva vill förändra synen på slöjden måste vi själva bli medvetna om våra erfarenheter, beteenden och sätt att hämta in kunskap.

För att bli synliga och trovärdiga i dagens samhälle behöver vi också teoretisera vårt arbete. Vi behöver ett språk där vi kan uttrycka oss i mötet med den akademiska kulturen. För att höja medvetenheten och statusen i vårt arbete skulle möten mellan praktiker och teoretiker vara önskvärda.

Barn och ungdomsverksamhet

I verksamhet för barn och ungdomar har vi störst möjlighet att på ett naturligt sätt göra förändringar när det gäller genusmedvetenhet i slöjden. Redan nu arbetar vi med Slöjdcirkus-mini och Slöjdklubben för barn samt genomför handledarutbildningar i slöjdklubbs-pedagogik för vuxna. I slöjdverksamheten för

barn samt i handledarutbildningen för vuxna är medvetenheten kring bl.a. genusfrågor stort. Genusperspektivet kommer ofta in ”naturligt” i arbetet med barn. Barn har inte könskoderna helt klara och vi kan vara med och påverka synen på kvinno- resp. mansrollen.

Näringsen – butik – upplevelser – kurser

I vårt uppdrag finns en gren som omfattar närings- uppdraget varit kopplat till butiker där det fysiska rummet för mötet med slöjden utgjorts. I butikerna, med utgångspunkt i hemslöjden som vara, har möten mellan hantverk och konst, professionalism och amatörism, produktion och konsumtion, manligt och kvinnligt, kunnat äga rum. Genusaspekterna tydliggjordes på ett konkret sätt. Idag finns knappt några hemslöjdsbutiker kvar och näringsuppdraget har mera vinklats till upplevelser, kurser och turistnäring. Ett problem i kurssammanhang är att det ofta är kvinnor som deltar i både ”hårda och mjuka” kurser. Män deltar sällan i kursverksamheten och att män söker sig till ”mjuka” kurser existerar inte. Det här problemet är något som vi bör tänka på organisationsmässigt. Kanske krävs det andra arenor och ett annat upplägg än de traditionella?

Utställningar

Som hemslöjdskonsulenter arbetar vi ofta med att producera utställningar. I utställningsverksamheten kan vi belysa genusaspekterna ur många olika perspektiv. Kanske skapa oväntade upplevelser och debatt för besökaren genom att ”leka” med genus i de utställda föremålen.

Avslutning

Var finns då mötesplatserna för de frågeställningar som vi tagit upp i rapporten?

För att kunna styra och utvärdera vår verksamhet behövs tydliga mål. Om målet är att förnya könsmodellerna inom hemslöjdsverksamheten bör detta tydliggöras i styrdokument från stat och landsting. Även interna verksamhetsplaner och liknande måldokument kan med fördel styras mot ett genomtänkt genustänkande i verksamheten. För att dessa sedan skall kunna utvärderas bör verksamheten på ett tydligare sätt kunna kopplas till kön/genus som kategori. Exempelvis kan det vara intressant med en könsuppdelad statistik.

Till sist kan man önska sig fortbildning i genusvetenskap. Det krävs ganska bra på fötterna för att kunna rubba på sega och sekellånga genusstrukturer. Kanske kan Nämnden för hemslöjdsfrågor skraddarsy och arrangera en gemensam fortbildning i genusrelaterade frågor för samtliga hemslöjdskonsulenter i landet. Alternativt kan Upplandsmuseet arrangera egna utbildningar för sin personal, gärna i samverkan med erfarna genusteoretiker.

Rapport från granskning av verksamheten vid Disagården ur ett genus- perspektiv

Katarina Ek-Nilsson

Inledning, uppdragets art

Undertecknad har tilldelats uppdraget att granska Disagården ur ett genusperspektiv.

Jag har tolkat uppdraget så att jag i *första hand* tittar på verksamheten och inte på tillkomst och rekonstruktion. Det senare kommer dock också att beröras, och jag vill framhålla att det skulle vara fullt möjligt – och intressant – att göra en mera grundlig genusanalys av tillkomsten av Disagården. Därvidlag finns en utmärkt utgångspunkt i Kerstin Bergs uppsats från 1979, en grundlig redogörelse för hur Disagården kom till och vilka som har bebott husen, framförallt Nyvlastugan och Gränbygården.

Uppdraget är alltför begränsat för att jag ska ha kunnat göra en *fullständig* genusanalys. Jag har till exempel inte kunnat följa programverksamheten på plats speciellt mycket utan fått titta på skriftligt material. Trots detta har jag kunnat göra vissa reflektioner rörande hur genusperspektivet kommer fram i *visningar* och i *programverksamheten* och även kunnat konstatera var detta perspektiv saknas.

Jag kommer också att diskutera vissa smärre kompletteringar som kan göras relativt enkelt. Några kommentarer kan tyckas inte ha specifikt med genusordning att göra. Min erfarenhet är emellertid att till en allmänt medveten, självkritisk och analytisk verksamhet hör ett medvetet genusperspektiv.

Mitt uppdrag ingår i Upplandsmuseets projekt om könsordning, omfattande museets samtliga verksamhetsområden. Genom en ambitiös seminarierie, som ingick i projektet, tog museets handläggare del av kunskaper från välrenommerade forskare med genuskompetens.

Två iakttagelser, som är relevanta för mitt specifika uppdrag, kan därvid göras. 1) Inte någon etnolog finns med bland föreläsarna, trots att det finns flera tänkbara etnologer som hade varit lämpliga i sammanhanget. Eftersom Disa-

gårdsverksamheten i mycket hög grad förutsätter en gedigen etnologisk kompetens vill jag påpeka detta, även om det finns förklaringar till urvalet. 2) Den andra iakttagelsen har att göra med att Disagårdsverksamheten visserligen på en övergripande nivå planeras av helårsanställd personal, men att den sedan utförs på plats av säsongsanställd personal. Det innebär att kunskapsöverföringen är av största vikt. Den kunskap om könsordning som förmedlats vid seminarierna måste nödvändigtvis vidarebefordras till säsongsanställd personal för att kunna implementeras, och detta måste antagligen göras varje år, eftersom säsongsverksamhet av naturliga skäl innebär stor personalomsättning.

Disagårdens tillkomst, kort redogörelse

I en opublicerad uppsats från 1979 har alltså Kerstin Berg gjort en grundlig redogörelse för tillkomsten av Disagården och den tidigare användningen av enskilda byggnader. Framställningen nedan bygger på uppgifter i den uppsatsen.

Disagården tillkom under några år kring 1930. Ambitionen var att visa en välmående uppländsk bondekultur från 1800-talet, och kan betraktas som en räddningsaktion för att bevara den äldre uppländska allmogebebyggelsen, framför allt på Uppsalaslätten. Disagården tillkom som ett led i arbetet med att skapa en nationell historia och är också ett resultat av det livliga hembygdsintresset under 1900-talets första decennier. Hembygdsrörelsen var livaktig i Uppland på 1920-talet och många hembygdsföreningar bildades, vilket i ett nationellt perspektiv var ganska sent.

Idén om att anlägga ett uppländskt friluftsmuseum hade framlagts redan 1918 i Upplands fornminnesförening av greve Carl Mörner.

Tillkomsten av Disagården har ett nära samband med bevarandet av kaplansgården i Härkeberga. 1926 hade Härkebergakommittén ordnat en fest i Uppsala i samband med distingsmarknaden. Det ordnades 1600-talsmarknad, skådespel med mera. En del av det ekonomiska överskottet användes till att säkerställa bevarandet av Härkebergagården. En återstående del av överskottet skulle användas för att anlägga ett friluftsmuseum i närheten av Uppsala. Museet skulle få namnet Disagården, efter den mytiska drottningen Disa, som enligt sägnen gett namn åt distingsmarknaden. Arbetet med att bygga upp ett friluftsmuseum över uppländsk bondekultur tog sin början, med intendent Nils Ålenius som verksamhetsledare och vetenskaplig garant. Han påbörjade 1926 en byggnadsinventering i Uppsalatrakten, vilken låg till grund för skapandet av det nya friluftsmuseet. Ålenius kunde konstatera att det fanns mycket lite kvar av allmogebebyggelse från tiden före 1800-talets skiften.

1926 hade Härkebergakommittén inköpt det som skulle komma att bli de första byggnaderna på Disagården, nämligen ett byggnadskomplex från 1700-talet i Gränby i Björklinge socken. Komplexet bestod av tre längor med helgdagsstuga, portlider, stall och bodar. När köpet gjordes fanns ännu ingen bestämd plats för friluftsmuseet. Mangårdsbyggnad var inte till salu, varför det

blev en av Ålenius viktigaste uppgifter att finna en sådan under inventeringsarbetet. Ålenius ville helst finna ett lämpligt envåningshus.

På hösten 1926 beslutades om platsen för Disagården. Andra alternativ hade diskuterats. Den som föreslog den plats som blev beslutad var häradsdomare Erik Eriksson i Fullerö.

1927 ombildades Härkebergakommittén till en stiftelse, Disastiftelsen. Stiftelsens uppgift var att anlägga en hembygdsgård i Gamla Uppsala, kallad Disagården.

Om vi tittar på Disastiftelsens styrelse 1927 så omfattade den ett stort mått såväl köns- som positionsmakt. Styrelsen hade en övervikt av manliga ledamöter. Även kvinnor var dock representerade, kvinnor som representerade en god samhällsposition i kraft av börd och utbildning. Här fanns direktör Petrus Hübinette och professor Oscar Almgren för Upplands fornminnesförening, fil. lic. Gustaf Holmgren och fil.kand. Nils Ålenius för Upplands nation, målarmästare Axel Lindgren för Uppsala fabriks- och hantverksförening, häradsdomare Erik Eriksson för Gamla Uppsala kommun, friherrinnan Wera von Essen för Uppsala läns hemslöjdsförening och doktor Ida Norrby för Uppsala läns husmodersföreningars länsförbund. Styrelsen bestod således av personer med inflytande på olika samhällsområden.

En av stiftelsens konkreta uppgifter var att finna en lämplig mangårdsbyggnad till Gränbykomplexet, så att man skulle kunna få en komplett gårdsanläggning. Som framgår ovan var Nils Ålenius av den uppfattningen att det borde vara en envåningsbyggnad av ursprunglig typ. Andra menade att detta skulle vara alltför enkelt, mangårdsbyggnaden borde vara ett tvåvåningshus, bland annat för att inte vara lägre än feststugan i gårdskomplexet. Häradsdomaren Erik Eriksson ansåg att den uppländska byggnadskulturen borde framställas på ett pampigt sätt, och för att få händelserna att gå hans väg skänkte han ett tvåvåningshus till Disagården. Det blev ett ståtligt hus från Nyvla by i Bälunge socken.

Husen började flyttas och transporteras till Gamla Uppsala 1929, och 1931 invigdes Disagården med en tre dagar lång fest. Det bjöds på historiskt festspel, konserter, uppvisningar av folkliga lekar och danser, samt föreläsningar. Ett Mirakelspel, författat av Olof Thunman och regisserat av Alf Sjöberg (!) utgjorde en höjdpunkt, och landshövding Sigfrid Linnér invigde friluftsmuseet ”där de döda tingen på ett så levande sätt fortsätta att tala om tider som flytt”, som det återgavs i tidningarna.

Underliggande ambition

Ambitionen med Disastiftelsens arbete var att hävda Uppland och den centraluppländska bondeklassen kulturhistoriskt, och man använde samma argument som Hazelius och hans medhjälpare i arbetet med Nordiska museet och Skansen. Det gällde att rädda folkkulturen, i det här fallet inte minst den äldre uppländska byggnadskulturen, från förstörelse i den pågående moderniseringen. Man var alltså mycket objektrinriktad. Underförstått handlade det om ett äre-

minne över den uppländske slättbonden, genom bevarandet av den fysiska miljön. Häradsdomaren Erik Eriksson avslutade kraftfullt diskussionen om vilket utseende och vilken storlek mangårdsbyggnaden som skulle komplettera Gränbykomplexet borde ha, genom att helt enkelt köpa en byggnad med ett enligt honom tillräckligt pampigt utseende och skänka det till Disastiftelsen. Denna handling kan tolkas som en kraftig maktdemonstration, där den lokala makten utmanar den vetenskapliga och sveper undan vetenskapliga och kulturhistoriska överväganden. Från åtminstone hans sida är det tydligt att ambitionen är att framhäva den uppländska slättbondekulturens rikedom, prakt och makt så mycket det var möjligt.

Tillvägagångssätt, material

För att kunna göra en granskning av Disagårdsverksamheten idag har jag gått tillväga på följande sätt.

- Jag har gått igenom verksamhetsberättelser, verksamhetsrapporter, informationsmaterial och program från 2003 till och med 2006.
- Under sommaren 2006 besökte jag Disagården några gånger och tog del av en publik kvällsvisning och en stuginformation i Nyvlastugan. Vad gäller sommarens programverksamhet hade jag inte möjlighet att ta del i mer än en gammeldans en kväll i juli. Detta är naturligtvis en brist, men eftersom jag har läst samtliga rapporter från 2003 och dessutom har en egen erfarenhet av tjänstgöring vid Disagården från 1971, 1972, 1973, tror jag mig om att ha en ganska god uppfattning om programverksamheten och förutsättningarna för den verksamheten.
- Jag deltog i tre skilda skolvisningar, som sinsemellan var mycket olika. Den första var en visning för en mellanstadieklass från Waldorfskolan i Håga. Klassen var mycket kunnig och hade en engagerad lärare. Barnen identifierade till exempel omedelbart tätningen mellan stockarna i feststugan som linblånor, och läraren anknöt återkommande till vad de läst och pratat om i klassen. Klassen hade odlat lin och berett ull, och efter visningen av mangården, Nyvlastugan och fägården vidtog linbräkning och skäktning. Nästa visning var en 7-9 från Brantingskolan. Den började med att eleverna och deras lärare inte hittade till Disagården utan hade förirrat sig in på granngården. Visning av Gränbykomplexet men också Bärbystugan skedde för en ganska ointresserad skara. Av sina lärare hade eleverna fått frågor att besvara, vilket de gjorde under visningen med påföljd att koncentrationen inte var inställd på vad museiläraren hade att säga. Den tredje visningen var på temat *Knarren, bleksot och midsommardag* med en klass i årskurs två från omvårdnadsprogrammet på Lundska. Klassen var mycket intresserad, kommenterade och ställde frågor.
- Jag deltog också i en visning kvällstid för allmänheten och i en ”stugöppning”.
- Jag hade vid några tillfällen möjlighet att diskutera Disagårdsverksamheten med årets säsongsanställda personal och med Upplandsmuseets museipedagog.

- För att närmare studera Disagårdens tillkomst historia har jag läst Kerstins Bergs utmärkta utredning från 1979, *Disagården i Gamla Uppsala – ett friluftsmuseum och dess tillkomst*.

Litteratur om genusperspektiv i museiverksamhet är, särskilt avseende svensk museiverksamhet, ganska sparsam. Till den aktuella litteraturen i ämnet hör *Det bekömda museet* (red. Inga-Lill Aronsson och Birgitta Meurling 2005) och Wera Grahns nyligen framlagda doktorsavhandling *”Känn dig själv” Genus, historiekonstruktion och museirepresentationer* 2006. Dessa två arbeten har varit betydelsefulla för min diskussion.

Representativitet

Vad representerar Disagården, i avseende på klass och kön? Ovan har framgått att ledande krafter i stiftelsen var angelägna om att framhålla den uppländska slättbondekulturens välstånd.

En inte alltför djärv hypotes är att man utgick från ”bonden” som en dominerande och oreflekterad tankefigur och att ”bonden” får stå som schablon för befolkningsgrupper som i själva verket skiftar vad gäller kön, ålder, social och ekonomisk status.² Att utgå från ”bonden” som ett samlande begrepp för de grupper som bebodde den centraluppländska slättbygden på 1800-talet innebär dels en förenkling, dels ett osynliggörande av de människor som också levde i den aktuella miljön, det vill säga barn, kvinnor, tjänstefolk, fattiga, sjuka osv.

I det rekonstruktionsarbete med att bygga upp en uppländsk 1800-talsby som resulterade i Disagården är båda könen livsvärldar representerade, men på ett underförstått sätt. I den befintliga anläggningen och i den basinformation som finns tillgänglig om husen och om anläggningen som helhet saknas en problematisering av vilka människor som levde sina liv och arbetade i de miljöer som är musealiserade genom friluftsmuseet. Verbformerna är ofta passiva, det vill säga i kryddlandet och på åkern ”odlas”, vi följer ”bondens år”, här visas hur ”man levde” etc. Återkommande formuleringar av detta slag bidrar till ett abstraherande och en slags avhumanisering av miljöerna, vilka riskerar att läggas som ett hinder för besökarens inlevelse och djupare insikt av vad museet egentligen förmedlar, nämligen olika människors skilda livsbetingelser och individuella såväl som kollektiva tolkningar av möjligheter och gestaltningar av livsformer.

I efterhand kan diskuteras hur representativa byggnaderna är. Vi kan reflektera över flera faktorer som styrde urvalet. Vilka äldre byggnader som hotades av rivning hade stor påverkan, eftersom friluftsmuseiprojektet, i likhet med andra dylika projekt runtom i landet, hade karaktär av räddningsaktion. Ålenius hade också, enligt Kerstin Berg, en speciell förkärlek för utsmyckade hus, med till exempel de speciella portliders stolparna,³ vilka finns representerade på Disagården. I fallet med de som stiliserade hästhuvuden utformade portliders-

² Jfr. Ahlsén, Berg & Berg i (red) Aronsson, Inga-Lill och Meurling, Birgitta 2005.

³ Berg 1979

stolparna var det säkert också betydelsefullt att utformningen kunde hänföras till ett sannolikt samband med hästens forntida betydelse. Själva konstruktionen stärker också ett antagande att stolparna skulle kunna hänföras till en byggnadsteknik mer ålderdomlig än knuttimring. Det så kallade forntidsperspektivet har troligen varit vägledande härvidlag.

Inredningen i husen är en annan punkt där man har anledning att ställa frågor rörande representativitet. Enligt Ålenius var inredningen på många punkter för enkel för ett uppländskt storbondehem.⁴ I Nyvlastugan föreligger stora skillnader mellan nedervåningens enkla och ålderdomliga inredning och övervåningens sal med sin från borgerligheten påverkade inredning. Ålenius avsåg att inreda "salen" på övervåningen i Nyvlastugan som en vävkammare med vävstol men det verkar inte ha blivit utfört. Möjligen förekom vid rekonstruktionen stridande viljor inom Disastiftelsen om hur det skulle se ut och olika fokuseringar och prioriteringar.

Bondens arbetsmiljö, bondens hem och bondens liv är i fokus. Även om kvinnans arbetsmiljö helt klart är representerad, så är hennes, barnens och tjänstefolkets liv och arbete underförstådda i uppgifterna om rekonstruktionen liksom i basinformationen. De är inte osynliga men okommenterade.

Wera Grahn har i sin avhandling "*Känn dig själv*" *Genus, historiekonstruktion och museirepresentation* lanserat en modell i sju steg som avser utställningar vad gäller könsrepresentation. Disagården rör sig mellan steg 3: genusregistrering, där representationen uppvisar ungefär hälften maskulint och hälften feminint men där maktaspekter saknas och steg 1: det dominerande könet privilegieras.⁵ Den traditionellt kvinnliga arbetsfären är naturligt representerad i dagligstugornas inredning, och i fähusets, kålgårdens och kryddgårdens existens, men i den skriftliga dokumentationen av rekonstruktionen okommenterad.

Friluftsmuseets problematik

Ett friluftsmuseum av det här slaget har sin egen problematik men också sina stora möjligheter när det gäller verksamheten. Disagården utgör ett hopplock med hus från olika gårdar, och föremål från olika hem. Särskilt Nyvlastugan kan förefalla problematisk. Tidsmässigt kan besökaren lätt få intryck av att nedervåning och övervåning, särskilt salen, inte hör ihop. Utgångspunkten för verksamheten idag är att gården representerar 1870-talet, men gör nedervåningen det? Kunde man inte då tänka sig fotogenlampa, järnspis och andra tekniska innovationer? Går vi till Ålenius så ser vi att redan han var medveten om problematiken. Han ville helst ha ett envåningshus till gården för att detta kulturhistoriskt skulle stämma bättre. Han ansåg också att inredningen blev för enkel för de uppländska storböndernas miljö, som redan tidigt var mycket påverkad av den borgerliga kulturen. Seminariet på Upplandsmuseet i november, där undertecknad medverkade, gav dock vid handen att närmare undersökningar rörande den uppländska slättbondemiljön visat att motsättningen mellan salens

⁴ Berg 1979

⁵ Grahn 2006

borgerliga inredning och dagligstugans ålderdomlighet inte är den motsättning som en besökare kan uppfatta. Ofta kunde det se ut så här: en mycket enkel dagligstugeinredning med trätallrikar, ålderdomligt möblemang, frånvaro av de innovationer som fanns vid tiden och samtidigt en representativ sal eller hel övervåning med en mer borgerlig inredning.⁶ Ålenius menade dock att den lösa inredningen i Disagårdens stugor i flera fall var för enkel för att stämma överens med storböndernas möbelbestånd.⁷

Det finns alltså en viss osäkerhet vid rekonstruktionen av Nyvlastugan, som härleder sig till Ålenius arbete. Denne var tvungen att ta bort åtskilliga nyare inslag för att återställa den förmodade äldre inredningen. Salen på övervåningen hade Ålenius planer på att inreda som textilkammare med vävstol och övriga textilredskap, vilket antagligen inte kom till stånd.⁸ I stället inreddes rummet till en sal. Det andra större rummet på övervåningen ville han inreda som kläd-kammare, så som det såg ut vid förvärvet. 1977 fullföljdes planen med att göra det ena rummet, det till höger, som kläd-kammare.

Exemplet Nyvlastugan belyser den speciella problematiken med rekonstruerade museimiljöer, i de fall då man inte kan vara hundra procentigt säker på det ursprungliga utseendet. Miljöer är heller aldrig statiska, eftersom det i verkliga hem alltid sker en kontinuerlig förändring i det dagliga livet. Att försöka välja en tidpunkt, ett så kallat fruset ögonblick, blir nödvändigt.

I fallet Disagården är det uppenbart att också andra intressen än de rent kulturhistoriska vid skapandet av friluftsmuseet har styrt åtminstone delar av utformningen, inte minst intresset att manifesteras de uppländska storböndernas position. Allt talar för att den manliga normen i form av föreställningen om ”den centraluppländske storbonden” har varit den underförstådda tankefiguren. Samtidigt beboddes de miljöer som Disagården skulle berätta om av kvinnor, barn, gamla, fattiga, ofärdiga, sjuka och av anställt tjänstefolk. På vilket sätt berättar Disagården också dessas historia? I efterhand får vi förhålla oss till museet som det faktiskt ser ut. Vår uppgift är att synliggöra alla dem som levde sina liv, arbetade, roade sig, tog hand om varandra eller stred med varandra i dessa och liknande stugor. De främsta medel som står till förfogande är programverksamhet och pedagogisk verksamhet.

Genusmedvetenhet

Min bedömning är att det finns en genusmedvetenhet och en stark vilja att arbeta med genusperspektiv i arbetet på Disagården. I en rapport för några år sedan skrev en tidigare säsongsanställd att programverksamheten kanske kunde förnyas bland annat med att ta upp mer om genus, och i 2006 års rapport framhåller personalen att de gärna ”pratar genus”, men de efterlyser samtidigt genusutbildning. En av de anställda 2006 är också inne på att man kan ta upp mera genus i folkmedicinvisningen, något jag återkommer till. Viljan kommer säkert att finnas också hos kommande museilärare. Med utgångspunkt också i den

⁶ Påpekande och diskussion av bl a forskningschef Iréne Flygare

⁷ Berg 1979

⁸ Berg ibid.

ambitiösa genusutbildning som pågått på Upplandsmuseet finns alltså de allra bästa förutsättningar att driva en genusteoretiskt medveten verksamhet på Disagården.

Det är väldigt viktigt att kunskapen från utbildningen verkligen når ut i alla fingrarna – det kan inte nog understrykas att det måste följas upp så att alla kommande Disagårdsarbetare får del av kunskapen som finns på museet.

Programverksamheten

Programverksamheten är omfattande under en sommarsäsong, även om den har minskat något i omfång, vad jag kunnat se, under 2006. Antalet besökare har också gått ner något, 14365 under 2006 och något högre tidigare år. Siffrorna är dock svårtolkade, eftersom det förekommer olika siffror i rapporter och verksamhetsberättelser. Jag är också oklar över hur man räknar besökarna. Finns det automatiska räknare vid grindarna, eller är besöksiffrorna resultat av uppskattningar?

Programverksamheten, sedd över åren 2003–2006, har tagit upp olika arbetsmoment som förekom i bondemiljön – sådd, slätter, skörd, men också väldigt mycket slöjdverksamhet. Bland annat har det förekommit slöjdklubb för barn. Andra exempel på programverksamhet är traditionella friluftsmuseiprogram som gammeldans och spelmansstämma. Vidare traktordag med uppvisning av veterantraktorer, temadagar om svenska lantraser, folkmedicin, äldre tiders tapeter. Ett originellt program med naturvetenskapligt inslag var "livet i en komocka". Visor och folkligt berättande, biodling och så vidare. "Leka för att lära" återkom under några år men har utgått, vilket kan beklagas eftersom det i ett sådant tema faller sig naturligt att anlägga ett genusperspektiv. Leken är ju ett verksamt "redskap" för förandet av förväntade könsroller.

Jag har inte direkt kunnat se att det är någon övervikt för någon könskodning när det gäller utbudet av program. Det framgår inte riktigt av det material jag har haft tillgång till om man tydliggör genusfrågan, men det är ingenting i befintligt och genomgången material som *tyder på* att genusfrågan har problematiserats i programverksamheten.

Jag kan i alla fall konstatera att många programpunkter är lätta att genusifiera och ger här några konkreta exempel, med viss reservation för att mina förslag kan vara beaktade och genomförda.

- 1) Slätter. Av rapporterna att döma har programmet inte varit så lyckat de sista åren. Samarbetspartnern, medlemmar från Gamla Uppsala hembygdsförening, har inte visat någon stor entusiasm, det har uppstått missförstånd och själva slättern har tagit slut snöpligt fort. Här finns annars stora möjligheter att peka på en genusbaserad arbetsfördelning där normen var att mannen slog, kvinnan efterarbetade, dvs bredde ut och räfsade ihop höet. Detta borde kunna diskuteras på olika sätt genom små anföranden i anslutning till programmet, eller faktablad med information och fördjupning. En diskussion

och kunskapsförmedling till de medverkande om genusfrågor knutna till slätterarbetet och andra arbetsmoment inom jordbrukssamhället skulle kanske stimulera dem till någon form av tydliggörande eller dramatisering. Frågor kan ställas: vad skulle ha hänt om en man räfsar eller en kvinna hanterar lien? Eller tvärtom? Vilket var mest uppseendeväckande? Vad kan det berätta om tidens könsnormer? Till slätterdagen hör ett konkret problem som påtalats i Disagårdsrapporterna år efter år. Slipstenen går inte att använda. Ska man på ett trovärdigt sätt visa förekommande arbetsuppgifter så måste arbetsredskapen vara i trim, och det hör till den museipedagogiska uppgiften att visa villkoren för professionellt utförda arbetsuppgifter.

- 2) Vid slöjdverksamhet av olika slag finns stora möjligheter att problematisera kön. Vem gjorde vad och varför? Männen? Kvinnorna? Barnen? De gamla? Hjonerna? Pigorna? Drängarna? Hur värderades olika former av slöjd?
- 3) Traktordagen är som gjord för att diskutera teknikens manliga könskodning. Hur ser manlighetsidealen i bondesamhället ut, nu och då. Har könsroller ändrats när ny teknik har införts?
- 4) Program knutna till det nyuppförda soldattorpet bör väcka frågan om soldathustruns och soldatbarnens roll. Hur ser den specifika könskodningen ut i familjer där maken och fadern är borta under långa perioder? Hur blir det när han kommer hem?

Pedagogisk verksamhet

Det är i den pedagogiska verksamheten, liksom i programverksamheten, som de stora möjligheterna finns att berätta om livet i de uppländska bondemiljöer som representeras på Disagården. Till den pedagogiska verksamheten räknar jag inte enbart skolvisningar utan också allmänna visningar och ”stugvisning”, alltså när Nyvlastugan vid ett speciellt klockslag hålls öppen.

Jag har följt fyra visningar, varav tre skolvisningar, se ovan, och varit inne i Nyvlastugan när den öppnades.

Disagården är en sådan miljö som har en stor potential att fånga människors intresse och att inspirera till inlevelse när det gäller äldre tiders livsbetingelser. Den muntliga förmedlingen i en visningssituation är då av mycket stor betydelse.

Av de visningar där jag deltog var visningen på temat *Knarren, bleksot och mid-sommardagg* för en omvårdnadsklass årskurs 2 definitivt mest konkret och engagerande. Temat var väl genomtänkt, och det i och för sig begränsade ämnesområdet gjorde att visningen blev mera ”människonära”. Vardagliga problem med sjukdom, värk, tankar om död, spädbarnsvård, sådant som var en realitet för människorna i det dagliga livet, lyftes fram. Klassen var också mycket intresserad, bidrog med frågor och inpass. En kurdisk elev kände igen mycket, nickade

instämmande och berättade om hur hennes lillasyster blev hjälpt från sin hosta med en amulett av papper och tyg, och om hur folk ”hemma” hellre går till en klok gumma än till läkare.

Denna folkmedicinvisning kan lätt utvecklas med ett mer uttalat genusperspektiv, vilket inte beaktades så mycket i den visning jag var med på. Exempelvis: kvinnor som representerade en folklig läkekonst – vilken status hade de? Hur kan man betrakta dem i relation till skolutbildade läkare? Var de marginaliserade – farliga – respekterade – och vilken typ av kvinnlighet representerade de? Hur var relationen mellan kloka gummor och kloka gubbar? Var det skillnad mellan hur man betraktade, vårdade och botade flickbebisar och pojkbebisar? Hur ser värderingarna i så fall ut? Vem skötte kryddgården? Det kärlekstips som gavs vid slutet av visningen, kan det kommenteras ur ett genusperspektiv? Angående hur man skulle skydda barnet mot engelska sjukan berördes den havande kvinnans ”skuld” till att barnet blev sjukt – hur kan vi kommentera det?

Övriga visningar gav ett mer ”förtämligt” intryck. Det var svårt att få grepp om hur människor hade levt sina liv i husen, hur relationerna vad gäller klass, kön och åldersgrupper hade varit. Jag kunde konstatera en brist på genusperspektiv trots vissa konstateranden att kvinnans arbetsfält var ”inne” och mannens ”ute”. Det är i och för sig förtjänstfullt att berätta om vilka arbeten, textilarbeten exempelvis, som var ”kvinnliga”, men det skulle kanske gå att utveckla och diskutera detta närmare. Genom att fastslå kvinnans ”innearbete” och mannens ”utearbete” bidrar man till en schablonisering och förenkling. Om det var så, vad beror i så fall det på, och kunde det inte vara så att dessa mönster ibland bröts? Hur var det på de gårdar där något av könen var underrepresenterat till exempel? Att det fanns starka normer behövde kanske inte betyda att normöverträdelser var helt otänkbara?

Med undantag av folkmedicinvisningarna så var människorna i stor utsträckning frånvarande. Härvidlag kan språk och ordval vara avgörande. Alltför flitigt bruk av det lilla ordet ”man” är förödande och abstraherande: Man sov två och två i sängarna; Man satt och sov; Man köpte sockertoppar; Man hade tre till fyra kor. Man gjorde ost. Man hade samma böcker som Emil.⁹ Många ord som användes uppfattas nog också som svåra att förstå, om de inte förklaras, för exempelvis en ordinär högstadielklass med flera invandrarelever. Några exempel: Centralsvensk gård, perspektivmålning, trösklada.

Det är en utmaning att i en skolvisning förankra budskapet i elevernas verklighet och tid. En verklighet från 1800-talets allmogeliv ska förmedlas till 2000-talets barn och ungdomar, som i många fall inte har någon kontakt alls med det som skildras på museet. Även om det kan tolkas som ett försök till genusperspektiv tycker jag inte det är lyckat att använda ordet ”tjejrummet” om kläd-kammaren (med reservation för att min reaktion kan vara generationsbetingad). Ett grepp som utövas för att öka förståelsen hos eleverna är att hänvisa till berättelserna om Emil i Lönneberga. Jag är inte med på noterna här heller. Författaren till Emil-böckerna föddes 1907. Hennes barndom inföll alltså långt

⁹ Jfr. Ahlsén, Berg & Berg i Aronsson, Inga-Lill & Meurling, Birgitta 2005.

senare än det 1870-tal som Disagården vill visa, och trots att en del av Emil-historierna även är inspirerade av Astrid Lindgrens fars barndom, så inföll denna snarare på 1880-talet,¹⁰ och i Småland! Flera detaljer i berättelserna, till exempel Alfreds beväringstid, tyder dessutom på att historierna är lite obestämt förlagda till tiden strax efter sekelskiftet.

Min slutsats är alltså att de ”allmänna” visningarna behöver arbetas igenom såväl faktamässigt som pedagogiskt. Många uppgifter saknas idag, och den ”etnologiska trevlighetsfällan” är uppenbar på så sätt att otrevligheter i stil med konflikter, smuts, sjukdom, relationsproblem undviks (alltså med undantag för folkmedicinvisningen). En berättelse om tiggarklubbans funktion i Nyvlastugan kan synliggöra en social verklighet i lokalsamhället. Vilka var barnens roller? Vad fick pigorna respektive drängarna i lön? Det finns många liknande frågor som skulle kunna diskuteras för att ge en mera realistisk bild.

Samtidigt ger just Disagården stora möjligheter till en levande förmedling. Kanske skulle tanken prövas att lyfta fram de namngivna personer som vi vet har bebott en del av husen? Skulle det bli mer levande? De namngivna som bebott husen är mestadels män, men det utesluter ju inte ett genusperspektiv. Tvärtom vore det intressant att mejsla ut och kommentera en typ av maskulinitet som kan ha varit normgivande under den aktuella perioden.

I en verksamhetsrapport från 2003 föreslås dramavisningar, vilket säkert kan vara en framkomlig väg till ett mer genusmedvetet pedagogiskt arbete.

Sammanfattande avslutning

Disagården är en konstruktion av uppländsk bondekultur från 1800-talet. I uppbyggnadsskedet har en föreställning om den uppländske storbonden varit vägledande.

I den nu befintliga rekonstruerade miljön finns mannens och kvinnans ”rum” representerade men ur genussynpunkt okommenterade.

En viktig komplettering skulle vara att i Gränbygården inreda pigkammaren, eftersom det redan finns en inredd drängkammare. Detta skulle vara en markering av ett tydligare genusperspektiv.

I verksamheten finns en medvetenhet om genusperspektivets betydelse, men det är endast svagt artikulerat. ”Bonden” har i informationen, liksom i visningarna blivit en samlingsbeteckning för alla de människor som fanns på gårdar av det slag som visas. Det talas under visningarna övergripande om manliga arbeten och kvinnliga arbeten, att kvinnorna mest var inne och männen mest ute, vilka djur som sköttes av män resp. kvinnor. Dessa schablonbilder kan problematiseras genom att ta upp exempel på när mönster bryts. Könsmönster i äldre tid ser inte heller likadana ut i precis alla miljöer, vilket kan vara bra att få fram för att på det sättet framställa den uppländska storbondemiljön som specifik och ej generell. ”Man” och passiva verbformer används för mycket, vilket bidrar till att individer osynliggörs. Konflikter och problem lyfts fram i alltför

¹⁰ Uppgift av Lena Törnqvist, KB

liten utsträckning, varvid en risk för idyllisering uppstår och en oreflektad reproduktion av traditionella uppfattningar skapas.

Genustemavisningar är en variant men det är också viktigt att perspektivet kan integreras.

Programverksamheten visar både förment manliga och förment kvinnliga arbeten, men också i den verksamheten går det att tydliggöra könskodningen, såväl gränserna som gränsöverskridanden och även fundera över värderingar. Vilken status har olika arbetsmoment? En sådan frågeställning är komplex och kanske inte alldeles enkel att åskådliggöra, kanske måste man göra det med faktablad eller liknande.

En verksamhet som upprätthålls med säsongsanställd personal ställer stora krav på arbetsledningen. För att ett utökat medvetet genusperspektiv ska kunna slå igenom i Disagårdsverksamheten är det nödvändigt att tillse att kunskapen som förmedlats vid genuseminarierna når den säsongsanställda personalen. För att utveckla den pedagogiska verksamheten, exempelvis med dramapedagogik, krävs också att mycket arbetstid avsätts.

Förutsättningarna är goda för ett mera genusedvetet sätt att arbeta på Disagården. Anläggningen är en utomordentlig utgångspunkt, kännedom om vilka som bott i husen är förhållandevis god och ambitionen att anlägga ett genusperspektiv finns hos den personal jag har träffat och talat med.

Källor och litteratur

Källor

Berg, Kerstin, *Disagården i Gamla Uppsala – ett frilufismuseum och dess tillkomst*. Upplandsmuseet 1979. Opubl.

Fältanteckningar från besök på Disagården.

Informationsmaterial om Disagården

Samtal med Sofia Dahlqvist, Sol-Britt Nilsson och Kerstin Lind

Verksamhetsrapporter från Disagården 2003–2006

Unt 20060807 *Gästande djur gick hem hos barnen*

Upplandsmuseets verksamhetsberättelser 2003–2005

Litteratur

Aronsson, Christina, *DISAGÅRDEN. Disagårdens historia från 1926 till invigningen pingstafonen 1931 sammanställd av Christina Aronsson*

Aronsson, Inga-Lill & Meurling, Birgitta (red) 2005, *Det bekönade museet. Genusperspektiv i museologi och museiverksamhet*. Skrifter utg. Av Inst. För ABM. Volym 1. Uppsala: Inst. För ABM/Uppsala universitet.

Grahn, Wera, 2006, "Känn dig själv". *Genus, historiekonstruktion och museirepresentationer*. Linköping Studies in Arts and Science. No 364. Linköping: Tema Genus/Linköpings universitet. (Diss)

www.upplandsmuseet.se 2006-08-26

REPLIK PÅ KATARINA EK-NILSSONS GRANSKNING FRILUFTSMUSEET DISAGÅRDEN UR ETT GENUSPERSPEKTIV

Utställnings- och undervisningsavdelningen

Katarina Ek-Nilsson lägger initierade genusaspekter på friluftsmuseet Disagården som museimiljö och på den publika verksamheten som bedrivs i museet idag. På ett medvetet sätt förmedlar hon synpunkter som behandlar hur genusperspektiven beaktas både i den pedagogiska verksamheten som riktar sig både till skolelever och vuxna, samt den programverksamhet som vänder sig till den breda allmänheten. Vidare lyfter hon frågeställningar kring Disagårdens tillkomst och representativitet. Ek-Nilsson reflekterar också över problematiken med säsonganställda museilärare och den omfattande kunskapsöverföringen som varje säsong måste göras av den fasta personalen.

Efter sin granskning konstaterar Ek-Nilsson att genusperspektivet saknas i visningar och programverksamhet. Men hon framhåller att det finns en genusmedvetenhet och ”en stark vilja att arbeta med genusperspektiv” i Disagårdens verksamhet. Vi menar att gestaltning och museipedagogik i friluftsmuseimiljöer har en stor potential vid förmedling av genus. Men hittills har frågeställningar kring genus/kön i friluftsmuseiverksamhet inte diskuterats med ett genusteoretiskt perspektiv, varken på Disagården eller i någon högre grad på landets övriga friluftsmuseer.

Genom Ek-Nilssons granskning av Disagårdens verksamhet har det tydliggjorts att genusmedvetenheten kan och bör stärkas för att nå en genusintegrering i den publika verksamheten. Disagården är en del i Upplandsmuseets utåtriktade verksamhet. Samma förhållningssätt för integrering av genus gäller vårt arbete med utställningsproduktioner, museipedagogik, programverksamhet och information. Med stöd i Upplandsmuseets genusutbildning och Ek-Nilssons synpunkter på Disagårdens anser vi att förutsättningar finns för arbetet med en konkret handlingsplan för hur en genusinriktning kan etableras i friluftsmuseiverksamheten.

Tillkomst och utveckling

Disagården är en rekonstruerad museimiljö med byggnader flyttade från olika platser i Uppland. Tanken med rekonstruktionen av friluftsmuseet var att visa de välbärgade slättböndernas levnadsvillkor före industrialiserings- och urbaniseringsprocessen under 1800-talet. Ek-Nilsson framhåller att den underliggande

ambitionen var att framhäva den uppländska slättbondekulturens rikedom, prakt och makt.

Anläggningen är alltså skapad under helt andra museala villkor än dagens. Dåtidens insamlingsprinciper och inredning av miljöerna utgör emellertid grunden för dagens anläggning. Genom åren har verksamhetens innehåll utvecklats och förändrats efter tidens synsätt på hur museiverksamheten skall drivas, både beträffande vårdfrågor och publikt arbete.

Idag står vi inför nya frågeställningar och problematisering av verksamhetens innehåll med genusfrågor som utgångspunkt. För att på ett för dagens samhälle relevant sätt kunna utveckla och förnya Disagårdens verksamhet med fokus på genusperspektiv anser vi att arbetet med att integrera genusfrågorna bör ses över på ett genomgripande sätt.

Tillkomsten av Disagården är viktig för att förstå förutsättningarna för dagens och framtidens verksamhet. På ett föredömligt sätt argumenterar Ek-Nilsson för att en grundlig genusanalys av Disagårdens tillkomst bör göras. Hon tangerar många intressanta frågeställningar Att sätta in hela processen med urval och rekonstruktionen i ett genussammanhang skulle bidra till att underlätta förståelsen av museimiljön för både personal och publik. Vårt förslag är att någon med gedigen genusteorisk kunskap ska erbjudas uppdraget att göra denna analys.

Disagården – en rekonstruktion av det förgångna

Ek-Nilsson diskuterar den schablonbild av den välbärgade slättbonden som förmedlas i miljön och i husens inredning. Frågeställningarna är knutna till tillblivelsen och den tidens tankar. Hur har synen på dåtidens musealisering av de flyttade byggnaderna skapat förutsättningar för att ge en god bild av en representativ gårdsmiljö för framtiden? Vad styrde urvalet? Varför så många utsmyckade byggnader? Vad fanns det för byggnader att flytta när mycket revs för att modernisera både bostadshus och ekonomibygnader under 1900-talets första decennier? Hur rekonstruerades den fasta inredningen både i mangårdsbyggnaderna och i gårdens olika ekonomibygnader? Allt detta skulle/borde representera välbärgade slättbondgårdar. Så var tanken, men kan vi stå för den idag?

Utifrån dessa gårdsmiljöer, bör man fråga sig vilka förutsättningarna är för att livsvillkoren för de människor som bodde i på gårdarna kan synliggöras på ett trovärdigt sätt. Hur kan och ska vi skildra kvinnornas, barnens, pigornas och drängarnas och de fattigas livsvillkor? Bidrar de ursprungliga rekonstruktionerna till dagens tolkningar som då lätt blir schablonbilder och förenklingar av levnadssättet på landsbygden? Eller är det återspeglings av olika tiders synsätt på hur berättelserna skall berättas, där förmedlingen har stelnat i en traditionell form?

Trots osäkerheten kring de ursprungliga rekonstruktionerna ser Ek-Nilsson

både problem och möjligheter när det gäller den utåtriktade verksamheten på Disagården. Det som är synligt och lätt att tydliggöra är den yttre miljön med de stora mangårdbyggnaderna, de utsmyckade husen och de stora ekonomibyggnaderna som hyser gårdens djur och skördar. Svårare är det att ge representativa bilder när det gäller interiörerna. Här har olika tiders museisyn satt sina spår i hur interiörerna skall användas och vad som skall förmedlas?

År 1970 övertog Upplandsmuseet driften av Disagården från Disastiftelsen. En professionalisering av verksamheten kom till stånd. Verksamheten förnyades och utvecklades under ledning av Upplandsmuseets antikvarier. Möblering och inredning i de båda mangårdsbyggnaderna, Nyvlastugan och Bärbystugan, reviderades och förändrades. Den kompletta centralsvenska gården, en av de gårdar som ingår i museet, namngavs som Gränbygården. Här fastställdes tidsperioden 1860–70-tal som utgångspunkt för det historiska skeende som skulle vara utgångspunkten för vad gården representerade. Den valda tidpunkten 1860–70-tal är en brytpunkt för införandet av många tekniska innovationer, t ex fotogenlampa och järnspis. Vissa gårdar anammade nyheterna snabbt och andra tog det mer tid för.

Här vilar alltså 1970-talets synsätt på en äldre rekonstruktion som gjordes av Nils Ålenius med dåtidens strävan att ge en ålderdomligare bild av gårds- och bymiljön. Enkelheten i den fasta inredningen i bostaden är möjlig medan den däremot inte är representativ gällande möbler, bruksföremål o.s.v. Redan Ålenius påpekade att den lösa inredningen var alltför enkel för att ge rättvisande bild av en storbondegård.

Dagens gestaltungsproblem i miljöerna är inte knutet till okunskap utan har sin grund i stora praktiska problem med säkerheten. För att fullt ut kunna inreda med dåtidens statusföremål som målade skåp, silver, tenn m m, allt detta som ingick som framträdande delar i en uppländsk storbondegård, måste idag stora investeringar göras i inbrotts- och brandskydd.

Precis som Ek-Nilsson konstaterar får vi i efterhand förhålla oss till hur museet ser ut idag, men den fysiska miljöns representativitet är viktig. Gestaltningen av friluftsmuseet och de olika komponenterna som ingår i museimiljöerna ger grundförutsättningarna för vilka olika pedagogiska metoder som kan tillämpas för att synliggöra de människor som bodde och levde sina liv i gårdarna. Vad säger miljöerna sammantaget om kön och makt?

Utveckla friluftsmuseimiljön med utgångspunkt i ett genusperspektiv

Hur ska friluftsmuseimiljön Disagården tolkas idag? Storbondegårdar från den uppländska slätten flyttade till sin nuvarande plats. Genom att synliggöra både manliga och kvinnliga sfärer i gårdarnas månghussystem skapas basen för en mer representativ verksamhet där historiska könsperspektiv och könsroller kan förmedlas. Idag är många av ekonomibyggnaderna fortfarande oinredda. Bygg-

nader som är knutna till gården som produktionsenhet beskriver kvinnliga och manliga arbetsmiljöer. De manligt representativa sfärerna är fler än de kvinnliga. Medan stallet är inrett och visas är fähuset oinrett och stängt, medan drängkammaren är inredd och visas är pigkammaren oinredd, o.s.v. Det påverkar naturligtvis både betraktarens upplevelse och museipedagogernas förmedling. Dagens brister i inredningarna kan ge en skev bild av manligt och kvinnligt liv och arbete på en välbärgad gård under 1800-talet.

Vi är uppmärksamma på bristerna och föreslår att inredningen av samtliga byggnader bör ses över. Att prioritera inredningsarbetet med inriktning på frågeställningar kring genus skulle berika besökarnas upplevelse av hur livet tedde sig för alla de människor som bodde på gårdarna. Vi föreslår ett åtgärdsprogram för att kunna ge en mer trovärdig tolkning av miljöerna.

I inredningen av den torpmiljö som är under uppförande ska både manligt och kvinnligt beaktas utifrån det soldathushåll som bodde och levde i torpet under 1860-70-talen. Avsikten är att inreda och ”befolka” torpet med hjälp av källmaterial som husförhörlängder, bouppteckningar och annat historiskt källmaterial som berättar om soldaten Gustav Gotthilf Gottschalk och hans hustru Eva Lotta Svärd och deras åtta barn som vid den här tiden bodde i torpet. Ett förslag till rekonstruktion av torpets närmiljö med trädgårdsväxter, beteshagar, åkerlappar m.m. lämnades 2004 av Christina Öhman inom ramen för utbildningen vid Institutionen för landskapsplanering vid SLU.

Bemanning och personalpolitik

Ek-Nilsson lyfter också fram de svårigheter som hon ser är förenade med säsongsanställd personal som på nytt varje år skall initieras i den omfattande verksamheten som bedrivs på Disagården under sommarhalvåret.

Den publika verksamheten på Disagården organiseras och leds av utställnings- och undervisningsavdelningen där museipedagogen har ett planerings- och samordningsansvar för verksamheten. Idag är det en bland många andra arbetsuppgifter för museipedagogen! Inför varje sommarsäsong anställs två museilärare under sex månader som ska svara för det publika mötet och praktiskt arbete med områdes- och djurskötsel. De genomför den skolpedagogiska verksamheten, reguljära visningar och programverksamhet för allmänheten. Det säsongsrelaterade öppethållandet med tillfälligt anställda museilärare bidrar inte till kontinuitet och ett effektivt tillvaratagande av personalens erfarenheter och kunskapsuppbyggnad.

Den årliga personalomsättningen ställer stora krav på kunskapsöverföring genom museets fast anställda personal med olika kunskapsinriktning. Inför varje säsong med nya museilärare krävs en gedigen internutbildning. Kunskapsöverföringen ska ge historiska sammanhang och kulturhistoriska insikter och följaktligen också utgöra en bas för implementering av hur genusfrågorna kan integreras i verksamheten.

Genom breda utbildningsinsatser har museipedagogernas roll generellt lyfts bland svenska museer under de senaste åren. Att museipedagogen på Upplandsmuseet har samordnings- och planeringsansvar för Disagårdens friluftsmuseiverksamhet bör ses som en fördel då hon kan initiera diskussioner om genus och hur man metodiskt förmedlar genus i det pedagogiska utvecklingsarbetet på friluftsmuseet.

För att stärka det pedagogiska arbetet på Disagården borde en omprioritering av personalresurserna göras. Vinsterna med en bättre kontinuitet skulle bidra till en snabbare förnyelsetakt av den mångfacetterade verksamheten. Det skulle också bidra till ett snabbare genomslag för genusintegrering i arbetet. Det är en övergripande prioriteringsfråga som måste definieras i Upplandsmuseets verksamhetsmål.

Utbildning av personal

En annan viktig förutsättning för genomslag är kunskap om genus. För friluftsarbetet är det en utbildningsfråga på olika plan. Som konstaterats har yngre medarbetare generellt bättre genusutbildning, men det krävs samtidigt en baskunskap inom de etnologiska, ekonomihistoriska och socialhistoriska aspekterna som Disagården representerar i tid och rum. Problematisering av genus måste ha en relevant kunskapsbas/fakta för de tolkningar som görs. Ett allt tydligare problem vid personaltillsättning under de senaste åren har varit svårigheten att rekrytera etnologer med baskunskaper i den materiella och folkloristiska folk-kulturen.

För att genusperspektiven i verksamheten ska etableras och utvecklas är det en förutsättning att utbildning i genusvetenskap beaktas vid rekrytering av personal. De yngre akademikerna som rekryteras har ofta läst genusvetenskap i sin utbildning, men har ibland svårigheter med att överföra den till den museala verkligheten.

Viktiga förutsättningar för att genusperspektiv ska kunna integreras i den utåtriktade verksamheten är att en diskussion kring genusfrågorna initieras och hålls levande. Vårt förslag är att kontinuerliga genusmöten etableras. För att engagemanget ska kunna omsättas i den praktiska verksamheten måste det ges tillfälle till vidareutbildning i genusvetenskap

Programverksamhet

Med utgångspunkt i rapporter och i programblad har Ek-Nilsson konstaterat att genusfrågan inte har problematiserats i Disagårdens omfattande programverksamhet. Hon ger också några exempel på att det är lätt att lyfta frågeställningar kring genus i flera av de temadagar som genomförs.

Innehållet i verksamheten måste granskas för att identifiera och ifrågasätta traditionella mönster och roller som på olika sätt fokuseras i programaktivite-

terna. Det gäller främst de programaktiviteter som museets arrangerar. Bör de minskas till antal, kan de ges ett genusperspektiv och vilka metoder för gestaltning ska användas för att synliggöra och för att undvika generaliseringar? Viktigt är att vara uppmärksam på att inte medverka till att befästa könsrollerna. Kvinnornas arbete skall integreras, synliggöras och jämföras i programaktiviteterna där det är möjligt. I andra fall ska bägge könen kunna uppmärksammas i relation till varandra. Perspektiven är olika och genom att gå till källorna – arkivalierna och föremålen – skapas förutsättningar att ställa nya frågor för att problematisera kön. Vi bör ge konkreta exempel som underlättar förståelsen.

Verksamheten har idag övergått från en mer samlingsorienterad aktivitet till en mer upplevelseinriktad verksamhet. Metodfrågorna i friluftsmuseiverksamheten kan komma till uttryck på olika sätt. Det som kan ses som unikt är den upplevelse och det budskap som förmedlas i autentisk miljö med autentiska föremål. Här bör det uppmärksammas att det inte bara är kulturhistoriska miljöer med byggnader och föremål utan också de s.k. levande samlingarna med lantrasdjur och odlingar som bidrar till hur man kan skildra den manliga och kvinnliga arbetsdelningen.

Upplevelsebaserad verksamhet anses som en bra metod för integrering av genus. Historiska rollspel, dramatiserade visningar och prova-på-aktiviteter är metoder som skapar dialog och interaktivitet vid förmedling av normalitet och avvikelser. Beaktas bör att det är personalintensiva metoder som kräver ett mer långsiktigt utvecklingsarbete.

Pedagogisk verksamhet

Liksom Ek-Nilsson anser vi att museipedagogiken är det viktigaste verksamhetsområdet i förmedlandet av kunskaper om genus och könsrelationer i Disagårdens verksamhet. Ek-Nilsson uppmärksammar brister i visningarna. Här måste faktainnehåll och tillämpningen av pedagogiska metoder gås igenom. Det har visat sig att det även i den muntliga förmedlingen finns ett behov av en översyn och en insikt i hur språkbruket synliggör män och osynliggör kvinnor.

Formerna för lärandet har förändrats och utvecklats under årens lopp – museipedagogiken har alltmer blivit en självständig verksamhet som riktar sig både till barn, unga och vuxna. Idag finns det en mängd med olika förmedlingsmetoder där det ofta ingår praktiska och aktiva moment i pedagogiken. Hur genus kan tillämpas beror på vilken kunskap som man vill nå.

Personalen behöver både ett praktiskt och teoretiskt stöd i arbetet med att utveckla en genusedveten pedagogik. Vidareutbildning av personalen, seminarier och inläsning av relevant genusslitteratur samt etablerade genussmöten med diskussioner och erfarenhetsutbyten, skapar förutsättningarna för problematiseringar av könsmonster.

Konkreta exempel underlättar förståelsen för att undvika generaliseringar. Vilka människor levde och arbetade i Disagårdens miljöer? Gå till källorna,

föremålen och arkiven, för att skapa spännande berättelser. Namnge alla personer - ”befolka gårdarna”. Gör tydliga val av vilka miljöer och tider som väljs för att konkretisera berättelsen om människorna som bodde och levde i gårdarna. Problematisera skillnaderna mellan kvinnors och mäns arbetsuppgifter. Slå hål på traditionella föreställningar om manligt och kvinnligt. Fördjupa, tematisera och ställ frågor för att tydliggöra komplicerade mönster. Synliggör maktrelationer inom hushållet. Och visa hur tillgången till arbetskraft löstes. Vad är kvinnligt respektive manligt arbete? Även om det kan ses som svårt och inte alltid så gripbart: sök och använd genusrelevant forskning som är kopplad till teman som ska skildras.

Kontext och genusrelevans vid insamling av föremål och dokumentationer skapar bättre tolkningsmöjligheter för pedagogerna.

Museipedagogerna behöver också stärka sin pedagogiska kompetens för att kunna problematisera och göra genus begripligt för barn och unga. Metoder för hur pedagogerna kan bemöta en grupp med en genuspedagogisk medvetenhet är många.

Hur går vi vidare för att synliggöra det osynliga på Disagården?

Verksamheten på friluftsmuseet är omfattande och personalintensiv. Basen för verksamheten är de kulturhistoriska miljöerna i form av utemiljöer, byggnader och föremål och s.k. levande samlingar som består av kulturväxter och husdjur. Helheten i museimiljön ger en unik möjlighet att förmedla berättelser om livsvillkoren i äldre tider. Men, är vår verksamhet otidsenlig och hur ska vår verksamhet bedrivas för att vi ska kunna möta de förväntningar som samhället har på oss? Idag står vi därför inför nya frågeställningar och problematiseringar av förmedlingsuppdraget med genusfrågor i fokus.

Hur kan genusperspektivet få genomslag i Disagårdens verksamhet? Verksamheten är komplex. För att tydligare kunna prioritera ett långsiktigt genusarbete behövs en förankring i en programskrivning åtföljd av en åtgärdsplan. Om genusarbetet ska få genomslag måste det ges utrymme och resurser för en mer långsiktig bearbetning för en genusintegrerad verksamheten på Disagården. Eftersom helheten i friluftsmuseimiljön är utgångspunkten i den museipedagogiska verksamheten måste programskrivningen göras i samarbete mellan kulturmiljöavdelningen och utställningsavdelningen. Sedan länge finns ett bra samarbete och det borde därför inte vara ett hinder att etablera ett genusperspektiv på utvecklingen av husens fasta inredning och de vårdfrågor som är knutna till byggnaderna.

Tillkomsten av Disagården är viktig för att förstå förutsättningarna för dagens och framtidens verksamhet, vilket Ek-Nilsson framhåller i sin granskning. Vi anser liksom hon att en genusanalys av tillblivelseprocessen bör göras. Det ger grunden för en djupare förståelse av museimiljön och skulle också bli en bra

utgångspunkt för den fortsatta integreringen av genus i den publika verksamheten.

Hur kan vi prioritera om i personalresurserna? Den säsongsinriktade verksamheten med ett stort ansvar för verksamhetens genomförande vilande på säsongsanställd personal är ett bekymmer för kontinuiteten och tillvaratagandet av den erfarenhet och kunskap som personalen bygger upp. Säsongsanställd personal måste därför kunna luta sig mot museets fasta personal i hög grad. Ett långsiktigt program för utveckling av genus skulle också därför bidra till en större stadga i integreringen av verksamheten. För att kunna motsvara utvecklingstankarna bör personalsituationen och arbetets organisation ses över. Går det att hitta nya lösningar för en bättre kontinuitet?

Bygg vidare, utveckla och skynda långsamt! Vid sidan av en långsiktig plan är det givetvis redan nu möjligt att utveckla och till en början bygga vidare på de förslag som Ek-Nilsson ger i sin granskning. Övergripande mål, innehåll och metoder i den pedagogiska verksamheten måste diskuteras vidare.

Att diskutera hur genusperspektivet kan förstås och utvecklas på Disagården, görs idag med utgångspunkt i vår genusutbildning och i Ek-Nilssons genusgranskning. En genusmedvetenhet finns hos personalen men den måste stärkas genom vidareutbildning och ge bättre insikter i genusteori. Genusdiskussioner och inläsning av museirelevant genislitteratur ingår idag i den säsongsanställda personalens internutbildning. Ambitionen är att det redan nu ska genomföras mer genusmedvetna visningar. Wera Grahns handbok för genusintegrering – *Genuskonstruktioner och museer*, samma författares avhandling *Känn dig själv* samt antologin *Det bekönade museet – genusperspektiv i museologi och museiverksamhet*, av Inga-Lill Aronsson och Birgitta Meurling (red.), är utmärkta utgångspunkter för att ge konkreta råd och inspirera till en ökad genuskunskap. För att förankra genusfrågorna i den historiska faktabakgrunden är kunskapsöverföring till säsongsanställd personal från museets övriga antikvarier genom internutbildning nödvändig och den borde få en fastare form. Det bör också betonas vikten av att vid all nyrekrytering av personal efterfråga genusutbildning.

Ett genusperspektiv på Upplandsmuseets insamling och klassificering av föremål 2001–2005

Birgitta Meurling

Inledning

Mitt uppdrag har varit att gå igenom Upplandsmuseets insamling och klassificering av föremål under de senaste fem åren ur ett genusperspektiv.¹¹ I det följande pekar jag på vissa förhållanden som jag noterat och som kan kräva fördjupad reflexion. Naturligtvis hör museets olika verksamheter (insamling, klassificering, visningar och annan utåtriktad verksamhet) samman. Därför kan det vara svårt att isolera vissa delar av den och enbart studera och uttala sig om dem, men eftersom jag haft tillgång till ett visst ”kringmaterial” förutom huvudmaterialet har jag kunnat bilda mig en uppfattning om museets mål och verksamhet.

Mitt huvudmaterial består av accessionsprotokoll och utdrag ur föremålsdatabasen. Jag har även haft tillgång till en del övrigt material såsom museets verksamhetsberättelse och årsredovisning 2005, informationsbroschyrer om Disagårdens verksamhet, Upplandsmuseets faktarum samt en del övrigt informationsmaterial om museets verksamhet. I det följande presenteras de reflexioner jag gjort i samband med min materialgenomgång, men jag har även i några sammanhang flikat in synpunkter som framkom under den diskussion, som fördes vid seminariet på Upplandsmuseet den 1 november 2006.¹²

¹¹ Det finns en del litteratur på temat genus, museer och museologi, men inte så många publikationer på svenska. Nämnas kan dock Lundgren (1993), Persson, red. (1993), Aronsson & Meurling, red. (2005), Sunnevång & Wahss (2005) samt Grahn (2006).

¹² Jag vill tacka Barbro Björnemalm och Cecilia Bygdell för hjälp med ytterligare information via e-post.

Insamling och gåvor

Vid en genomläsning av Upplandsmuseets verksamhetsberättelse och årsredovisning 2005 samt det övriga informationsmaterialet kan man konstatera att genusaspekten inte är framträdande. Några undantag finns, t.ex. det treåriga forskningsprojektet *Egendomsöverföring*. I detta projekt står frågor om genus, familj, plats och kontinuitet i centrum.¹³ Frågor om genus och makt är inte heller framträdande i mitt huvudmaterial, men skulle kunna accentueras mer.

Museets insamlingspolicy är knuten till de tre profilområdena jord, järn och administrativa system. Inom dessa områden görs förvärv. Vidare sker insamling i samband med dokumentationer, t.ex. dokumentationen av Pricks Pepparkakor i Tierp och den dokumentation rörande verkstäder som producerat jordbruksföremål (*Lokal teknik, lokalt företagande*). Den senare dokumentationen anknyter till profilområdena järn och jord och skall bl.a. resultera i en avhandling i ekonomisk historia. En del av de förvärv som gjorts hänger vidare samman med planerade projekt.¹⁴ Det förekommer även kompletterande insamling, d.v.s. föremål som tidigare i museets historia varit av intresse såsom skåpet gjort av Mästaren med flamtulpaner, inköpt från Uppsala auktionskammare. De inköp som gjorts under den studerade perioden gäller för övrigt framförallt möbler och inredningsdetaljer.

Många av nyförvärven består av gåvor. Museets föremålsansvarige har informerat mig om vilken policy som gäller i detta sammanhang:

När vi får ett erbjudande om gåva (vi får många erbjudanden!) ber jag om uppgifter kring föremålet som sedan diskuteras med avdelningschefen, ibland med museichefen. Vi stämmer av gentemot museets profilområden, men som du ju har sett, så tar vi även in andra objekt, som inte kan kopplas direkt till dem. Det är svårt att beskriva de argument som används för den typen av insamling. Vi tar in allmogeföremål, föremål med anknytning till länets industrier, föremål med en kontext som belyser exempelvis kvinnohistoria etc. Ibland kommer erbjudanden direkt till museichefen som då fattar beslut i frågan. Varje erbjudande diskuteras – dock ej alltid med så många ord. Vissa objekt tackar vi mer eller mindre alltid nej till direkt. Det gäller framför allt borgerlig textil som finns i överflöd i museets samlingar. Kanske man kan säga att vi ägnar oss åt en slags kompletterande insamling, men det finns inget beslut om att vi ska ägna oss åt det. (Utdrag ur e-postkorrespondens 2006-10-26.)

13 I förbigående kan nämnas att broschyren som ger information om Faktarummet illustrerar texten med två tämligen traditionella bilder: mor och barn 1919 samt en sjuk pojke och en sjuksköterska på Samariterhemmet 1942. Det är tänkbart att bilderna är representativa för den information man kan få fram i Faktarummet, vilket är i sin ordning. Men man måste vara medveten om varför man väljer just dessa bilder. Kanske kan man balansera urvalet av bilder i en sådan broschyr och välja en ”traditionell” och en bild av något annat slag.

14 Så planeras t.ex. en dokumentation av ett företag som tillverkat jordbruksföremål. Museets föremålsmagasin ligger i de gamla fabrikslokalerna och man ser spår av detta planerade projekt bland nyförvärven. Även här ser man en anknytning till museets profilområden.

Den ovan beskrivna policyn stämmer i stort sett överens med vad jag funnit i mitt material. Dock finns det åtminstone några exempel på textila gåvor. I ett fall rör det sig emellertid om duk och servetter (acc.nr 2003:21) med ett adligt sigill (Rudbeckska vapnet), vilket gör att förvärvet anknyter till det adliga ståndets textilier och inte borgarklassens.

Majoriteten av de gåvor som tagits emot är föremål förknippade med jord och jordbruk (c:a 25 st.). Mellan 15 och 20 föremål kan betraktas som allmogeföremål.¹⁵ Verktyg och föremål (9 st.) från ett hattmakeri har tagits emot, liksom ett antal affärs- och reklamskyltar (7 st.) Vidare finns föremål som kan förknippas med hushåll (t.ex. ägglåda, dricksglas, sked, flaska, smörbord). Textilier som brudlakan med örngott, duk och servetter återfinns också, liksom en dopkläning, ett lucialinne samt dockkläder. Några mer ”udda” saker såsom en hårtork, två teatermodeller (scenografimodeller), en räkneapparat och en kamera finns registrerade, därtill en oljemålning samt fotografier (porträtt bl.a.). En näverlur har donerats (och en har inköpts), liksom sex tapeter (tapetfragment). Även arkivhandlingar har skänkts till museet. (Se vidare bilaga.)

Vem gav vad till vem?

Vilka är då givarna, förmedlarna och mottagarna? När det gäller mottagaren av gåvorna är det en museianställd person som tar emot dem. I de flesta fall är det den föremålsansvarige som har denna uppgift. Men det finns också några andra personer som förekommer i protokollen, bl.a. gäller det många föremål som är knutna till dokumentationen av verkstäder som producerat jordbruksföremål. Vid något enstaka tillfälle har forskningschefen stått som mottagare, några gånger museichefen, som också tagit initiativ till några inköp. Det finns också exempel på att andra anställda vid museet varit mottagare vid enstaka tillfällen.

Vem har då givit vad? Det finns flera exempel på ”kollektiva” givare såsom företag, föreningar och en missionsförsamling. I dessa fall har det funnits en förmedlare av gåvan och dessa förmedlare har alla varit män. Av detta kan man dock knappast dra alltför vittgående slutsatser. Möjligen skulle man kunna tänka sig att några av de gåvor (t.ex. smidesverktyg, fruktspruta och affärsskyltar) som förmedlats, i något högre utsträckning anknyter mer till en manlig än en kvinnlig sfär.

När det gäller kvinnliga givare framträder en mer varierad bild än när det gäller manliga (se bilaga). Kvinnor har skänkt föremål som förknippas med den förment kvinnliga sfären, men även med den förment manliga samt föremål som inte har någon entydig koppling till etterna könet. När det gäller föremål som kan uppfattas som manliga, handlar det i vissa fall om arvegods som skänkts till museet. De manliga givarna tycks däremot oftare skänka föremål som förknippas med ett manligt verksamhetsområde, t.ex. inom jordbruket. Här bör dock framhållas, vilket påpekades vid ovan nämnda seminarium, att många av dessa gåvor hänger samman med dokumentationen av jordbruksföremålsproducerande verkstäder och att de således befinner sig i gränslandet mellan

¹⁵ De siffror som här anges är ungefärliga. Jag har utifrån en snabb genomgång gjort en indelning i ”jordbruksredskap” och ”allmogeföremål”, som museipersonalen kanske inte skulle hålla med mig om till fullo. Men som ett grovt urskilningsinstrument tror jag att den fungerar.

gåvor och aktiv insamling. Detta framgår dock inte helt klart av accessionsprotokoll och utdragen ur föremålsdatabasen utan är möjligen något man kan sluta sig till när man tagit del av det ”kringmaterial” som jag haft tillgång till.

Det finns också ett antal föremål, där det finns både en manlig och en kvinnlig givare angiven (äkta par, såvitt jag förstår). I alla dessa fall står mannens namn först och man frågar sig varför. Kanske är det den person som museet haft kontakt med, kanske är det ett resultat av slentrianmässigt tänkande. Dessa föremål förknippas i första hand med manliga områden (transportanordning för harv, traktorsitsfjädring, självbindare, tröskverk, raklåda m.m.), men här finns också sladd, skylt, åderlättningsredskap, sockerskrin och arkivhandlingar.

En fråga man kan ställa sig i detta sammanhang är: Om museet tar emot ”manspräglade” donationer, försöker man då balansera detta genom att samla in föremål från något motsvarande kvinnligt område? Om inte, bör man fråga sig varför. Och vidare, när museet tar emot en gåva i form av dockkläder, vilket man alltså gjort under den aktuella perioden, måste man också se till att denna donation vid exempelvis en utställning inte blott cementerar invanda föreställningar om att endast flickor leker med dockor. Även om det vid en given tidpunkt skulle visa sig vara så, måste man problematisera detta förhållande så att det inte framstår som normerande och önskvärt.¹⁶

Accession, klassificering och foton

En viktig fråga är vem som accederar och klassificerar nyförvärven. Det är en fördel om det är samma person, eftersom denna har insamlingskontexten aktuell (Grahn 2006:115). I händelse av att det är olika personer som samlar in respektive klassificerar, är det viktigt att de gör det i samarbete. Då blir insamlingskontexten tydliggjord, vilket också sker på Upplandsmuseet. På min fråga svarar den föremålsansvarige att det oftast, men inte alltid, är hon som står för hela hanteringen kring insamlingen, d.v.s. mottagande, accedering och klassificering. Men insamling ”sker också i samband med samtidsdokumentationer. Då är det den som är ansvarig för dokumentationen som samlar in medan den föremålsansvarige tar hand om eller hjälper till med övrig ”hantering””, skriver hon (utdrag ur e-postkorrespondens 2006-10-26).

Ett skäl till att det är viktigt att den person som står för insamlingen har ett nära samarbete med den museitjänsteman som accederar och klassificerar, är att föremålen skall återfinnas under så rättvisande rubriker som möjligt. Annars kan ”problematiska”, ”känsliga” föremål dyka upp under tämligen intetsägande eller missvisande rubriker (jfr Grahn 2006:113–116). Jag har inte sett exempel på det i mitt material, vilket dock inte utesluter att det kan förekomma. Vidare bör understrykas vikten av att rikhaltiga kontextupplysningar finns. Genom sådana kan en mer fyllig bild av föremålet och dess brukningssammanhang ges och därmed öka förståelsen. Det finns ingen motsättning, som jag ser det, mellan givarens personliga berättelse om gåvan och museets inhämtande av

¹⁶ Jfr Wera Grahn's diskussion om pappersdockor och att de oftast förknippas med flickors lekar (Grahn 2006:148).

kompletterande upplysningar om den. Om genusaspekter saknas i givarens berättelse, kan museitjänstemannen ställa frågor i den riktningen om det känns påkallat. På så sätt erhålles ett rikare kontextmaterial.

Man kan notera att vissa, men inte alla, av nyförvärven är fotograferade, vilket ger en bättre uppfattning än enbart beskrivande text om vilken typ av föremål som förvärvats. En bild är ett bra komplement till de övriga upplysningarna. Därför vore det önskvärt att alla blanketter ur föremålsdatabasen beledsagades av bilder som visar föremålen.

Från Outline till Outline Genus?

Hur föremålen klassificeras hänger intimt samman med vilket/vilka klassifikationssystem som används. Här finns ett av de största problemen, om man eftersträvar en genusmedvetenhet. Upplandsmuseet använder sig av *Outline. Ämnesklassifikationssystem för svenska museer* (red. Landahl 1993). Detta klassifikationssystem utvecklades ursprungligen i USA på 1940- och 1950-talen och speglar delvis det vi idag uppfattar som föråldrade värderingar. Om man t.ex. slår upp ”kön” i registret, finner man att det står för ”allmänt om sexuella föreställningar och sexuellt beteende”. Det täcker med andra ord endast en liten del av det som vi idag kallar kön/genusaspekter. Rubriken ”genus” saknas. ”Homosexualitet” finns däremot som sökord, men inte ”bisexualitet” (eller ”eticitet”). ”Arbetsfördelning mellan könen” (462) och ”Könens respektive status” (”Könsdiskriminering”, 562) finns dock i registret.

Problem förknippade med *Outline* har lyfts fram av Paula Sunnevång och Ann-Katrin Wahss i en projektrapport från Västergötlands museum (2005).¹⁷ I rapporten diskuteras bildsamlingar och bilddatabaser, men den grundläggande problematiken är densamma även för andra typer av samlingar. Sunnevång och Wahss har utvecklat ett komplement, kallat *Outline Genus*, som innehåller följande rubriker: 92 Genus, 921 Könsroller, 922 Homosocialitet, 923 Könsformering, 924 Könsidentitet och 925 Sexuell identitet (Sunnevång & Wahss 2005: 21). Det förefaller som om *Outline Genus* vore användbart även för Upplandsmuseet. Det kan om inte annat fungera som inspirationskälla och en utgångspunkt för vidare diskussion.

Hur klassificeras föremålen?

Hur har då de förvärv jag studerat närmare klassificerats? I de flesta fall är det rimliga och logiska klassifikationer som gjorts. Genusaspekter eller -perspektiv är emellertid inte framträdande. Det har naturligtvis, som redan nämnts, delvis att göra med konstruktionen av *Outline* i dess nuvarande form. Ibland skulle dock ytterligare en rubrik och ett nummer kunnat tillfogas. Beträffande de många jordbruksredskap som förvärvats, skulle man exempelvis i vissa fall kunnat ange den klassifikation som har med könsarbetsdelning att göra, 462

¹⁷ Rapporten finns att ladda ned som PDF-fil från Västergötlands museums hemsida (se litteraturförteckningen). Se även Grahn's kritik av olika klassifikationssystem (Grahn 2006:101ff).

Arbetsfördelning mellan könen. Jag saknar ibland klassifikationer som har med arbetsdelning, könsroller, könsmaktsordning eller barn att göra.¹⁸

Profilområdena jord och järn förknippas vid ett första påseende sannolikt med manliga arbetsuppgifter och får därvid en ”manlig könsladdning” i betraktarens öga. I realiteten behöver det inte vara exklusivt manliga ansvarsområden, åtminstone måste den föreställningen nyanseras betydligt. Ett problem är då, vilket framgick av diskussionen vid seminariet, att annan könsladdning än den förväntade tenderar att försvinna vid klassificeringen. När det gäller t.ex. sladden som jordbruksredskap påpekades att den befinner sig längst ned i hierarkin av jordbruksredskapen som samlats in och att det kan betraktas som ett ”kvinntligt” redskap. Det framgår dock inte av klassificeringen och frågan är hur man skall få fram det. Ett liknande exempel gäller barn, som jag i stor utsträckning saknade vid min genomgång av materialet. Vid seminariet framhölls då att den spannmålsfläkt som förvärvats är barnrelaterad, vilket dock är svårt för den oinvidige att ”se”. De ovan nämnda exemplen visar hur klassificeringar kan signalera vissa saker, men dölja andra som exempelvis kan röra genus, etnicitet, ålder m.m.¹⁹ För att en genusmedveten klassifikation skall kunna göras, krävs dock att museipersonalen har baskunskaper rörande genusperspektiv. Dessutom krävs en vidareutveckling av det eller de klassifikationssystem som används.

Avslutning

Varje tid har sina blinda fläckar och ställer sina frågor. Vi applicerar t.ex. vår egen tids sätt att tänka/förstå genus på andra tider och andra kulturella sammanhang. Därför måste vi göra klart för oss vad vi vill visa och belysa i och genom museiverksamheten: det förflutnas värderingar, eller våra egna eller både och? Frågan är ingalunda lätt att besvara, men det rimliga är att vi försöker problematisera både det förflutnas normer och värderingar, och våra egna.

Den bild som tonar fram vid en genomgång av accessionsprotokollen och utdragen ur föremålsdatabasen är den av ett ganska trivsamt och harmoniskt samhälle. Få förvärv rör svåra frågor eller historiska händelser.²⁰ Här kan man drista sig att ställa samma fråga som Wera Grahn gör i sin avhandling, nämligen om de kulturhistoriska museerna gör insamlingar från tämligen okontroversiella områden. Väjer man för det som kan vara svårt och problematiskt (misshandel, incest, andra övergrepp eller dramatiska händelser)? Väljer man att samla in ”problematiska ting” när de inte längre är så kontroversiella? Är det därför man fortfarande inte ser så många spår av en problematisering av könsmaktsordningen i många av våra museer (Grahn 2006:392, 420)? Kan man tala om de

18 Barn- och ungdomsperspektivet framträder tydligare i det övriga materialet, t.ex. när barn- och ungdomsverksamheten liksom vissa utställningar (tydligast i *Vår förbannade rätt* och *Nya historier – Unga i Uppsala*) beskrivs i verksamhetsberättelsen och när Disagårdens program presenteras. Den tidigare nämnda broschyren för Faktarummet visar också barn (två pojkar, såvitt jag kan se) på bilderna.

19 För en diskussion om intersektionalitetsperspektiv i museivärlden, se Grahn (2006).

20 Ett undantag utgörs av den minnespeng (6 st.) och de arkivalier (acc.nr 2004:11) som donerats av Folke Lindman, barnbarn till Uno V. Nyberg, en av initiativtagarna till Bondetåget 1914. Denna donation anknyter, vilket framhölls vid seminariet, till ett dramatiskt skede i Sveriges historia.

svenska "trevlghetsmuseerna" likaväl som om den svenska "trevlghetssetnologin"? Dessa frågor kan naturligtvis inte besvaras i detta sammanhang, men kan bilda underlag för vidare diskussion och reflexioner.

För att få till stånd ett genusmedvetet sätt att bedriva museiverksamhet måste man ta ett helhetsgrepp, som bl.a. gäller insamling, klassificering, visningar och annan utåtriktad verksamhet. Det måste finnas en genomarbetad och genomgående strategi i alla delar av museets verksamhet. Endast genom att långsiktigt bygga upp en kunskap på genusfältet kan man lyckas med att integrera ett genusperspektiv (jfr Grahn 2006:404). När det gäller genusmedvetenheten i Upplandsmuseets verksamhet, tycks bollen redan ha satts i rullning på ett föredömligt sätt genom att museet har satsat på utbildning av personalen och drivit ett genusinriktat utbildningsprogram, "Kunskap om könsordningen", som startade med seminarier hösten 2005. Denna satsning fortsatte under 2006 bl.a. genom en utvärdering av museets verksamhet i ett genusperspektiv. Föreliggande rapport är en del i denna utvärdering.

Mot bakgrund av att museet nu börjat arbeta aktivt med genusfrågor, bl.a. genom att granska sin verksamhet i ett sådant perspektiv, kan man förvänta sig att någon form av "genuspolicy" utarbetas. En sådan policy bör då få genomslagskraft på alla nivåer i museiverksamheten, vilket bl.a. kommer att få positiva effekter på insamling och klassificering av föremål. Min genomgång av materialet visar inte en total könsblindhet, men samtidigt står det klart att det inte heller är fråga om en genusmedveten hållning. Man kan således öka sin genusmedvetenhet vid såväl insamling som klassificering. Att en medveten hållning och en kunskap om genusperspektivets innebörd finns hos museipersonalen är en förutsättning för att ett genusperspektiv skall kunna tillämpas inom museets olika verksamhetsområden. Att kritiskt granska de klassifikationssystem som används är ett sätt att påbörja ett sådant arbete, att utgå från Wera Grahns tentativa modell och modifiera den för insamlingsverksamhetens del är ett annat (Grahn 2006:365).²¹

Källor och litteratur

Källor

Landahl, Kristina, 1993. *Outline. Ämnesklassifikationssystem för svenska museer*. Stockholm: Nordiska museet.

Upplandsmuseets verksamhetsberättelse och årsredovisning 2005.

Informationsbroschyrer om Disagården och Upplandsmuseets faktarum.

Övrigt internmaterial.

E-postkorrespondens i oktober 2006 med Barbro Björnemalm och Cecilia Bygdell, Upplandsmuseet.

²¹ Grahn (2006:361–365) talar om olika grader av genusmedvetenhet i utställningar. Den lägsta graden, steg 1, handlar om att det dominerande könet privilegieras (d.v.s. det finns inte någon genusmedvetenhet att tala om); steg 2 är additionens historia; steg 3 handlar om genusregistrering och steg 4 om synliggörande; steg 5 framhäver genusaspekter och steg 6 ett genusperspektiv; steg 7, slutligen, uppvisar en genusfokusering. Alla utställningar behöver inte ha ett genusperspektiv eller en genusfokusering, men om inte genus beaktas alls, måste detta ställningstagande tydligt motiveras.

Litteratur

- Aronsson, Inga-Lill & Meurling, Birgitta (red.), 2005. *Det bekönade museet. Genusperspektiv i museologi och museiverksamhet*. Skrifter utg. av Inst. för ABM. Volym 1. Uppsala: Inst. för ABM./Uppsala universitet.
- Grahn, Wera, 2006. "Känn dig själv". *Genus, historiekonstruktion och museirepresentationer*. Linköping Studies in Arts and Science. No. 364. Linköping: Tema Genus/Linköpings universitet. (Diss.)
- Lundgren, Britta, 1993. *Kön, etnologi, museiverksamhet*. I: Persson, Eva (red.), *Det dolda budskapet. Kön och makt, kvinnor och män i museiutställningar*. Norrköping/Stockholm: Arbetets museum/Riksställningar.
- Persson, Eva (red.), 1993. *Det dolda budskapet. Kön och makt, kvinnor och män i museiutställningar*. Norrköping/Stockholm: Arbetets museum/Riksställningar.
- Sunnevång, Paula & Wahss, Ann-Katrin, 2005. *Att hitta rätt – ett utvecklingsprojekt om metoder för att synliggöra genus i bilddatabaser*. Skara: Västergötlands museum.
- www.vastergotlandsmuseum.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=6335 (2008-05-23)

Bilaga:

Förvärv vid Upplandsmuseet perioden 2001–2005

Gåva från Nordiska museet

Tobaksburk

Dokumentation

Pricks Pepparkakor (Tierp)

Inköp

Skåp

kista

skänkskåp

akvarell (Uppsalamotiv)

ramverk (från Salsta slott)

tennstop

näverlur

hörnskåp

Givare: kvinnliga

Hårtork

sladd (jordbruk)

rya (slitrya)

spiegel, fotogenlampa
dikningsspadar (3 st.)
servetter, duk
såskäppa
duk, servetter
lucialinne
dopklänning
sked
ägglåda
dricksglas
tång, bröllopsporträtt
smörbord
avtappningsränna/tjärstock
brudlakan med örngott
dockkläder
matta
flaska
näverlur
”Lagbo-donationen” (pennskrin, matsäcksskrin, skrin, stol, stol, pottstol, ost-
form, pipkanna, konstverk, fotografi (porträtt), fotografi (porträtt), julljusstake
(2 st.), flaska, handskrift, handskrift)
”Bottna-donationen” (ståndskåp, skåp, kista, skrin, skrin)
tapeter (6 st.)

Givare: manliga

Järntacka, stångjärn, stämplor
teatermodell (scenografimodell)
teatermodell (scenografimodell)
sladd (jordbruk)
plogbillsdetaljer
spannmålsfläkt
svetsaggregat
gummihjulsvagn
gummihjulsvagn
ärtrriör
tratt för betning
domkraft
ärtharpa
kamera
sigillstamp
räkneapparat
tänger, soldattorpsskylt
holkyxa

hackkniv
bälte
hattmakarverktyg (a-i)
arkivmaterial, minnespeng
fälltäcke
2 stolar fr. Restaurang Rullan, Uppsala

Givare: kvinnliga och manliga

Sladd (jordbruk)
transportanordning för harv
skylt (reklam)
traktorsitsfjädring
självbindare
åderlåtningsredskap, sockerskrin,
raklåda, arkivhandlingar
tröskverk

Givare: företag, föreningar, församling

Smidesverktyg (manlig förmedlare)
fruktspruta (manlig förmedlare)
affärsskyltar (järnhandel), 5 st. (manlig förmedlare)
urhandelsskylt (manlig förmedlare)
oljemålning/fondmålning (manlig förmedlare)

REPLIK PÅ BIRGITTA MEURLINGS GRANSKNING FÖREMÅL FÖR GENUS

Forsknings- och dokumentationsavdelningen

Birgitta Meurling konstaterar vid sin genomgång att genusaspekter inte är framträdande i museets nuvarande ämnesklassificering, då det system som används inte har haft dessa frågor i åtanke när det konstruerades. Det har heller inte varit frågor som stått i fokus för museet vid klassificeringen. Hon sammanfattar sina synpunkter med att fastslå att Upplandsmuseet kan öka sin genusmedvetenhet både vad gäller insamling och ämnesklassificering. Vi anser att vi till stor del kan komma åt de av Meurling utpekade bristerna genom att förbättra museets insamlingsrutiner.

Det material som Meurling hade att utgå från var accessionsprotokoll som anger vad museet förvärvat och vilken förvärvsomständigheten var, samt utdrag ur museets föremålsdatabas. En stor del av museets föremålsinsamling sker idag genom arkeologiska undersökningar. Den arkeologiska insamlingen var dock inte representerad i det material som Meurling utgick från. Även i denna text utesluter vi därför den insamling som sker genom museets omfattande arkeologiska verksamhet.

Insamlingssituationen

Vid svenska museer har vikten av en fyllig kontext till de föremål som vi väljer att bevara betonats under flera decennier. Ett föremål som vi inte vet något om, förutom det synbara, har ett lägre kulturhistoriskt värde för oss. För att vi ska kunna använda föremål som källmaterial till förståelse om hur genus verkat och konstruerats genom historien, måste de naturligtvis bära på information som gör tolkningar möjliga. Vilka föremål som förvärvas och vilken kontext vi lägger vikt vid i samband med undersökningar är i hög grad styrt av undersökningens frågeställningar. Finns frågor om genus med i undersökningen, bör rimligen föremål som samlas in också lättare svara på de frågorna. Därmed är delar av föremålsinsamlingen beroende av väl förberedda och genomförda undersökningar.

Många av de föremål som erbjuds Upplandsmuseet har inte en förmedlare som kan berätta om deras kontext. Det kan röra sig om föremål som förmedlaren avser att slänga om inte museet vill ta emot det. En del av dessa föremål med få uppgifter införlivas i samlingarna. Vi tror att denna passiva insamling, där våra frågeställningar inte är styrande, ska begränsas medan den insamling som initieras av oss själva bör stärkas, vilket är helt i linje med museets forskningsprogram.

En form av insamling som vi kan kalla för kompletterande ansluter till redan existerande föremålskategorier. Även om det grundläggande motivet till insamlingen formulerades i en annan tid, anser vi att det finns all anledning att ställa frågor om genus även till dessa föremål. Den kompletterande insamlingen gäller framför allt s.k. allmogeföremål, med betoning på folkkonst.

Meurling ställer frågan till oss om vi har en vilja att balansera insamlingen, så att traditionellt kvinnliga områden och traditionellt manliga områden får lika stor representation i våra samlingar. Det är naturligtvis önskvärt att vår föremålssamling ska kunna berätta om båda dessa områden. Men vi anser det viktigare att vi är nogga med att föremål kan svara på frågor hur kvinnor respektive män har format sin könsförståelse, än att vi hamnar i en diskussion som bara handlar om att ge föremål med traditionellt manliga konnotationer lika stort utrymme som föremål med traditionellt kvinnliga. Däremot ska vi självklart ge manliga och kvinnliga givare en lika framträdande position när det anges att de donerat eller förmedlat gåvor till museet. Att så inte varit fallet vid några tillfällen ser vi som ett uttryck för slentrianmässigt genustänkande, som dessvärre har satt sina spår i museets databas.

Vi måste av Meurlings redogörelse dra slutsatsen att det tydligare måste framgå varför vi samlar in något, och hur det anknyter till våra profilområden. I museets Forsknings- och undersökningsprogram anges de tre områdena jord, järn och administrativa system som karaktäristiska för vårt geografiska område och att vår insamling ska vara knutna till dessa tre profilområden. Det måste klart framgå i vår accedering och katalogisering att Upplandsmuseets föremålsförvärv baseras på en djup kunskap om vårt län och inte är en slumpmässigt hopkommen samling. Motiveringen till insamlingen måste följa med hela vägen, så att en utomstående i vår katalogisering kan se både hur insamlingen skett och varför.

Vi kan konstatera att även om museet har en vilja att låta profilområden och undersökningar vara grund för insamlingen, så förekommer det att insamlingen sker på andra sätt. Vi anser att så måste det få vara, men att samma krav på motivering ska gälla även för denna typ av insamling. Detta gäller framför allt när allmänheten erbjuder museet gåvor. Det måste tydligare framgå varför vi tackat ja - eller nej - till föremål. Ett nyligt förvärv som museet gjort rör ett par tumvantar, raggsor, vadmalsbyxor och skjortor burna av en man under militärtjänstgöring. Vi har redan en stor textil samling och har tagit beslut att inte låta den delen av samlingarna växa alltför mycket. Ändå valde museet att införliva dessa klädesplagg i samlingen. Styrande i detta fall var att det fanns en kontext som vi ansåg vara intressant av just genusskäl. Modern och/eller systrarna till den man som bar kläderna hade tillverkat dem åt honom av ull från gårdens egna får. Förvärvet anser vi kan visa hur kvinnorna i en familj genom sitt arbete gör det möjligt för en man att delta i en offentlig verksamhet. Denna motivering måste slå följe med föremålen i sig genom våra registreringsprocedurer för att de som kommer efter oss ska ha en möjlighet att förstå varför vi tyckte att just dessa kläder var intressanta att bevara.

Förvärvsmöten

För att tydliggöra för oss själva och för andra varför vi valt vissa föremål och inte andra, anser vi att det är nödvändigt att strama åt insamlingsprocessen. Vårt mål är att insamlingen härigenom ska formaliseras. Av denna anledning har vi skapat en förvärvsgrupp. Tidigare var det till största delen den föremålsansvariga på museet som gjorde förvärven i samråd med avdelningschef. Vi har tillsatt en fast grupp som diskuterar alla erbjudanden och önskemål om förvärv, vare sig de tillkommer genom undersökningar, erbjudanden om gåvor och inköp eller på andra vägar. Dessa förvärvsmöten tror vi kommer att rätta till några av de förhållanden som Meurling påpekat. I förvärvsgruppen ingår landsantikvarie, forskningschef, föremålsansvarig och ytterligare några antikvarier på forsknings- och kunskapsavdelningen. Härutöver kan vid möten ingå antikvarier som är involverade i ett aktuellt ärende. Gruppen är enbart rådgivande, då landsantikvarien är ensam beslutsfattare. Det ska emellertid även fortsatt vara möjligt för museets antikvarier att tacka ja eller nej direkt till erbjudanden om gåvor och inköp, exempelvis att kunna tacka nej vid erbjudande om redan väl representerade föremål eller sådana som givaren inte har någon kunskap om.

Förvärvsmöten genomförs regelbundet och protokollförs. I protokollen framgår vad det är för föremål, hur det kommit till vår kännedom och varför gruppen förordar att museet tar emot alternativt tackar nej till föremålet i fråga. Vi ställer oss frågan vem som representeras i det aktuella erbjudandet om förvärv och på vilket sätt. Genusaspekter är en viktig del i diskussionerna, men inte det enda kriteriet. Därutöver ställer vi frågor om hur föremålen svarar mot våra profilmråden, vilken del av länet de representerar, tidsperiod samt sociala kontexter som klass, generation och etnicitet.

Formulär

Museet har inte haft några standardiserade frågor som ställs vid insamling. Den antikvarie som gör förvärvet har till stor del själv fått avgöra vilka frågor som är relevanta att ställa vid förvärv. Vi avser att förbättra rutinerna på denna punkt genom att vi utformat ett enkelt formulär som ska användas vid kontakt med givare/förmedlare av föremål. Formuläret ska inte ses som heltäckande, utan enbart ge en fingervisning om aspekter som kan vara relevanta. Det ska fungera som ett stöd i förvärvssituationen, men självklart bör den insamlande antikvarien ha en flexibel hållning beroende på föremålets historia och givarens/säljarens kunskaper om kontexten. Formuläret föreslår att frågor ställs om tillverkare och brukare, om användningsområden och funktion, om positiva och negativa känslor förknippade med föremålet. Det ska hjälpa till med att identifiera vem/vilka som associeras med ett föremål, och hjälpa oss att ge både kvinnors och mäns berättelser lika stor dignitet.

Vi ska inte ta för givet vilken genusanknytning ett föremål har. Så tar Meurling i sin granskning upp ett förvärv av dockkläder, där museets personal självklart

måste ställa frågan vem som lekt med dockorna, och inte utgå från att det bara är flickor som utvecklar sin identitet genom docklek. Formuläret ska därför hjälpa oss att så fritt som möjligt från genusfördomar ta reda på föremålets kontext, så att vi inte förmedlar en stereotyp uppfattning om vad en kvinna respektive en man är. Vår avsikt är att vi ska uppmuntra sagesmännen till att berätta om varför de anser att ett föremål är viktigt och gärna fånga in deras skäl till varför Upplandsmuseet ska ta in föremålet i samlingarna. Genom dessa punkter hoppas vi uppmuntra till berättelser om föremålens kontext, och däribland genus.

Katalogisering

Av exemplet med den insamlade sladd som Meurling tog upp i sin granskning, bör vi lära oss att det är viktigt att den antikvarie som gjort ett förvärv och den föremålsansvariga genomför katalogiseringen tillsammans. Då har vi en möjlighet att både samla upp sakkunskaper om det insamlade och att ta tillvara kunskaper om vilka möjligheter vårt ämnesklassifikationssystem har för att rubricera tillstånd och händelser. Huvudansvaret för katalogiseringen bör ligga på den som gjort förvärvet.

Om Upplandsmuseets samlingar ska vara sökbara av allmänhet och forskare med intresse för genusfrågor, måste tid och omsorg läggas ner på ämnesklassificeringen. Meurling konstaterar vid sin genomgång att genusaspekter inte är framträdande i Upplandsmuseets nuvarande klassificering. Idag används Outline of Cultural Materials som ämnesklassifikationssystem i vår databas. Västergötlands museum har ingående undersökt möjligheten att använda detta system för att katalogisera fotografier med en medvetenhet om genus. Resultatet av deras arbete blev en komplettering av Outline med ytterligare ett antal s.k. realnummer. Meurling hänvisar i sin rapport till denna Outline genus, som kompletteringen döpts till.

I vårt datasystem Primus har vi för närvarande ingen möjlighet att byta till Outline genus. Det är avhängigt intresset för genusfrågor hos de museer som ingår i den nationella användargruppen för Primus. Frågan kommer därför att väckas i denna grupp om att på sikt införliva Outline genus i systemet. Vi anser att de realnummer som utformats i Västergötlands museums projekt är intressanta, men att de också har sina begränsningar. De förutsätter höga kunskaper hos den som klassificerar bilder eller föremål, då inte enbart det rent synliga ska beaktas utan även sociala dimensioner som kräver ett analytiskt förhållningssätt. Dessutom finns anledning att föra diskussionen vidare om vad de olika numren i Outline genus innehåller och hur de förhåller sig tillvarandra. Outline blir inte sökbart när webbversionen av databasen blir tillgänglig, vilket däremot ämnesorden blir. Därför diskuterar vi även användning av ämnesord, också det en ämnesklassifikation, som komplement till outline. Ämnesord utgörs av en fast lista av ord att välja ur. Till den lista som finns idag vill vi lägga ett antal ämnesord som gör det möjligt att katalogisera bilder, föremål och byggnader så att de bättre kan svara på frågor om

exempelvis tillverkare och brukare, genus och klass. Kanske kan en utformning av relevant ämnesord i diskussion med andra initierade på området vara ett svar på vår önskan att ha bättre möjligheter till genusrelevant klassifikation.

Kunskap för fortsatt arbete

Vi har i denna text visat på de steg vi vill ta för att med hjälp av museets kunskapsinsamling bättre kunna skriva kulturhistoria med genusperspektiv. I våra samlingar finns över 100.000 föremål och närmare 200.000 foton som redan är ämnesklassificerade. Större delen av föremålen är förvärvade i en tid med en lite annorlunda syn på vad som är betydelsefull kunskap. Kontexten kring föremålen kan därför ibland vara liten. Trots det vill vi naturligtvis även se den äldre delen av samlingen som ett källmaterial av stort intresse för en framtida analys med genusperspektiv. Såväl Meurling som flera av de andra som granskat museets verksamhet har påpekat vikten av att museets personal har en medvetenhet om genusfrågor. Detta är något som vi tror är mycket viktigt. Vi ser gärna att kunskapshöjande insatser även görs framöver, både för att vi ska ha de bästa förutsättningar att arbeta med genusperspektiv vid nyförvärv, och för att kunna tolka de samlingar som museet redan har på bästa sätt.

Arkeologisk kunskap om könsordningen – Utredningsuppdrag på Upplandsmuseet

Susanne Thedéen

Uppdrag

På uppdrag av Upplandsmuseet och inom ramen för projektet *Kunskap om könsordningen* finansierat av Statens kulturråd, har jag granskat ett urval av arkeologiska undersökningsrapporter och artiklar ur ett genusperspektiv. Granskningen har efter museets önskemål utgått från dessa frågeställningar:

Hur kommer kön/genus fram, som medveten eller som omedveten kategori? Hur framställs kön/genus? Vi vill främst att du visar hur vi idag hanterar dessa frågor. Har du synpunkter på hur vi hade kunnat tänka och hur vi i vårt fortsatta arbete kan införliva genusperspektiv på bättre sätt vill vi gärna att du framför även dem. (ur Upplandsmuseets instruktioner)

I uppdraget har ingått att ur ett genusperspektiv granska sammantaget fyra arkeologiska undersökningsrapporter och åtta artiklar ur Upplands fornminnesförenings årsbok 2005.

De granskade rapporterna är:

- *Från stenålder till nutid i Forsa*
- *Kättsta-boplatser och gravar under 2000 år*
- *Äldre järnålder och medeltida bebyggelse vid Sandbro*
- *Kol och tjära – arkeologi i norra Upplands skogsmarker*

De granskade artiklarna är:

- *Med ögon känsliga för grönt*
- *En något besynnerlig skelettgrav i Forsa*
- *Gravar och begravningsritualer under äldre järnåldern*
- *Om en stor mängd bränd säd och hur den hamnade jorden*
- *Har ni hittat något fint?*
- *Hur högt gick vattnet?*

- *Tjära – 1500 år med svartarbete*
- *Litet hus vid skogens slut*

I granskningen har jag valt att inte kommentera rapport för rapport eller artikel för artikel utan istället valt ett tillvägagångssätt där jag analyserar de olika delarna av rapporterna och artiklarna. De delar som har granskats är titlar, frågeställningar och målsättningar, tolkningar samt referenslistor. En generell kommentar kring förutsättningarna för genusanalysen är att genusperspektiv inte ingick som en särskilt utvald frågeställning i det vetenskapliga programmet för E4-grävningarna. Det har givetvis påverkat att genus är mindre synligt än om ett genusperspektiv valts från början och fått genomsyra hela projektet.

Genusanalysen av artiklar och rapporter har presenterats och diskuterats med museets personal vid ett halvdagsseminarium. Det skedde tisdagen den 17 oktober 2006. I uppdraget har även ingått att sammanfatta resultaten från genusanalysen samt ge förslag inför framtida genusstudier på det uppdragsarkeologiska området i en kortare PM. En litteraturlista med ett urval av litteratur kring olika inriktningar inom arkeologisk genusforskning överlämnades vid seminariet.

Genusanalys av artiklar och rapporter

Titlar

En genomgång av titlarna visar att det inte finns något ord eller begrepp i titlarna som antyder att genus kommer att diskuteras i rapporten eller artikeln.

Frågeställningar eller målsättningar

Rapporterna och artiklarna innehåller inte några generella frågeställningar med direkt koppling till genus. Däremot innehåller en av rapporterna, *Kättsta boplatser och gravar under 2000 år*, som bland annat behandlar ett undersökt gravfält, frågeställningar kring kön och ålder hos de gravsatta. Frågeställningarna relaterar dock mer till biologiska kategorier än till den sociala konstruktionen av kön eller ålder, d.v.s. genus. I rapporten förekommer två frågeställningar som har koppling till genus. Det rör sig dels om att identifiera närvaron av samhällets översta skikt, dels att fastställa de gravlagda individernas köns- och åldersfördelning samt gravfältets status i jämförelse med samtida gravfält i regionen.

Tolkningar

I artiklarnas och rapporternas diskuterande och tolkande avsnitt finns det exempel på både medveten och omedveten genuskonstruktion.

Artikeln *Med ögon känsliga för grönt* ger ett exempel på både medveten och omedveten genuskonstruktion. Medan texten på ett aktivt sätt förefaller undvika att sätta kön på vem som gjöt bronsföremål eller bar bronsnålar i sin kläddräkt är däremot bilderna tydligt bekönade. På en av bilderna i artikeln är det en man som gjuter brons medan det är en kvinna som bär en skivhuvudnål i

dräkt. Texten däremot är genusneutral, genom användandet av begrepp som person, bronsmed, bronsgjutare. Dock används begreppet bronsgjutare med referens till bilden med mannen som gjuter. Texten lyder: ”Utifrån fynden i Bre-dåker kan vi nu följa bronsgjutarens arbete från början till slut (s. 119–120, fig 3)”. Osteologiska analyser visar att det sannolikt är vuxna kvinnor som bär skiv-huvudnålar i sina dräkter. Här hade man kunnat vara tydligare i sin genustolkning. Vilka som gjöt föremålen vet vi däremot ingenting om. Här hade man kunnat vara försiktigare i sin bildgestaltning eller mer problematiserande i sin diskussion i texten.

I rapporten *Från stenålder till nutid i Forsa* förs en genusediskussion genom att man problematiserar relationen mellan osteologiska och arkeologiska bedömningar av en gravsatt persons genus. Genusstudier i förhållande till gravar är ett väletablerat forskningsfält inom arkeologisk forskning. I den osteologiska bedömningen kan man läsa att kön inte är möjligt att bedöma men att det rör sig om en vuxen människa. I själva frågeställningarna (s. 149) framkommer emellertid ett exempel på en omedveten genuskonstruktion genom att ”han” används i frågan ”Finns det egentligen något som tyder på att han hängt ihop?” I anläggningsbeskrivningen (sidan 29) däremot används genomgående begreppet ”person”. Den arkeologiska könsbedömningen (s. 32 och 46) bygger på en diskussion kring att ett troligt gravklot på graven skulle indikera att den gravlagda är en kvinna, medan å andra sidan svinben i graven, vilket är vanligt i vapengravar, skulle indikera att det är en gravlagd man. Genusediskussionen som förs är i sig intressant och initierad utifrån kunskaper om källmaterial men fler genusreferenser hade gjort resonemangen mer trovärdiga. I artikeln *En något besynnerlig skelettgrav i Forsa* ges dessutom en tolkning som är vanlig inom queerperspektivet av hur personen i graven kan förstås. Det föreslås att den döde kanske var djupt hatad, har blivit avrättad, var ett mordoffer eller har stupat i strid och sedan blivit styckad på kränkande sätt av sina fiender. Begreppet queer eller icke-normativt genus används dock inte (s. 128).

I artikeln *Gravar och begravningsritualer under äldre järnåldern* och rapporten *Kättsta – boplatser och gravar under 2000 år*, framskyntar tolkningar av genus i samband med flera av gravarna på gravfältet. Detta är ett gravfält som med ett flertal osteologiska bedömningar och fynd av både bronsföremål och keramik sannolikt skulle lämpa sig väl för genusstudier. Det som särskilt drar till sig intresset är de många gravarna med barn i olika åldrar. Både i rapporten och i artikeln saknas emellertid referenser till litteratur som behandlar barngravar och som visar att det är relativt vanligt förekommande med barngravar under yngre bronsålder och förromersk järnålder. Däremot finns det flera exempel på diskussioner och genustolkningar utifrån de osteologiska bedömningarna på de gravsatta i relation till fyndmaterial. På flera ställen i texten framkommer också exempel på val av begrepp som antyder sociala tolkningar av kön, det vill säga genus, och relationer mellan olika personer. Exempel på sådana begrepp är släktskap, förälder, familj, generationer.

Så ges till exempel en problematiserande, social tolkning av att en vuxen och ett barn i samma grav inte behöver uppfattas som ett biologiskt släktskap, som en förälder och ett barn, utan att det kan vara andra sociala relationer som synliggörs. Dessutom uppmärksammas att barn sällan begravs själva utan tillsammans med vuxna personer. Man påpekar också att gravfältet rymt många barn i olika åldrar, däremot inga spädbarn (s. 193). Kanske den källkritiska förklaringen till detta kunde ha kompletterats med en social tolkning kring spädbarns sociala position i samhället. I ett fall (s. 255) finns dessutom ett analysresultat som tyder på en social konstruktion av ålder när det visade sig att individer i ålderskategorin 40–60 år hade begravts i keramikkrärl eller hartstättade svepkärl. På sidan 192 finns en kortare genusdiskussion som skulle kunna stärkas ytterligare med fler referenser. Här uppmärksammas en armring i en möjlig mansgrav men att armringar vanligtvis är ett kvinnligt attribut. På sidan 203, där det uppmärksammas att en hög med gravklot visat sig rymma en begravd kvinna i åldersintervallet 20–40 år, påtalas däremot inte att den osteologiska och den arkeologiska könsbedömningen överensstämmer.

I flera av artiklarna och rapporterna behandlas lämningar efter hus och boplatser. Genusstudier i förhållande till hus är svåra att genomföra. En kritik som funnits mot den forskningen är att tolkningar endast reproducerat dagens könsroller där kvinnor associerats med hus, härd, hemma och livets privata sfär, medan män associerats med aktiviteter utanför husets väggar och livets offentliga sfär. På seminariet framkom dessutom synpunkter på att hus och bebyggelse överhuvudtaget är underteoretiserat inom den arkeologiska forskningen.

Inga av artiklarna eller rapporterna diskuterar genusaspekter på hus. I rapporten Kättsta – boplatser och gravar under 2000 år på sidan 246 framkommer emellertid en association mellan olika föremål och vilken typ av hus det rör sig om: ”Huset kunde med säkerhet tolkas som ett boningshus på grund av de fynd som påträffades i stolphålen, framförallt nyckeln och amuletringen”. Det fyndsammanhanget hade kunnat vara en utgångspunkt för en kritisk analys av om och hur vi kan förstå genus i förhållande till hus.

Referenser

En genomgång av referenserna i rapporterna och artiklarna visar att det finns ett fåtal exempel på genusreferenser. Artiklarna innehåller inga genusreferenser. Av rapporterna förekommer inga genusreferenser i vare sig *Äldre järnålder och medeltida bebyggelse vid Sandbro* eller *Kol och tjära-arkeologi i norra Upplands skogsmarker*.

Två av rapporterna innehåller däremot några genusreferenser. I den ena, *Från stenålder till nutid i Forsa*, förekommer inga direkta genusreferenser men däremot Jutta Wallers avhandling från 1996 *Dräktnålar och dräktskick i östra Mälardalen. Kontinuitet och förändring under folkvandringstid och vendeltid*. I den andra rapporten, *Kättsta boplatser och gravar under 2000 år*, finns två genusreferenser. Det är dels artikeln *Male and Female finds and symbols in Germanic Iron Age graves*

av Bo Petré publicerad i *Current Swedish Archaeology* 1993, dels artikeln *Nyckel-symbolik i järnålderns kvinnogravar* av Elisabeth Arwill Nordbladh från *Fornvännen* 1990. I denna rapport finns också Wallers avhandling med i referenslistan. Referenserna används dock mer i egenskap av materialreferenser än som verktyg för en genuskritisk diskussion.

Sammanfattning

- Jag har inte kunnat upptäcka att begreppet genus används någonstans i det material jag studerat.
- Genus är inte med i de övergripande frågeställningarna inom ramen för projektet.
- Inga titlar innehåller ord eller begrepp som indikerar att texten behandlar genusperspektiv.
- Kön och ålder på gravsatta finns med som frågeställning i flera av rapporterna.
- Exempel förekommer på både omedveten och medveten genuskonstruktion i texter och bilder.
- Exempel finns på att osteologiska analyser används för att diskutera genus och sociala relationer och inte uteslutande för att konstatera biologiskt kön och ålder på de gravsatta.
- Osteologiska bedömningar av kön och ålder i relation till föremål används ibland/ibland inte.
- Föremål i relation till ålder brukas nästan inte alls.
- Intresse för att diskutera genus framskymtar i flera av rapporterna.
- Det finns få exempel på genuslitteratur i referenslistorna.

Exempel på möjliga genusstudier utifrån det granskade materialet

Flera av de artiklar och rapporter som har granskats innehåller källmaterial som skulle lämpa sig väl för olika typer av frågeställningar och studier relaterade till ett genusperspektiv.

- Den kulturella konstruktionen av ålder kunde ha betonats i *Gravar och begravningsritualer under äldre järnåldern och Kättsta-boplatser och gravar under 2000 år*.
- Queerperspektiv kunde ha tillämpats på den underligt behandlade personen i *En något besynnerlig skelettgrav i Forsa och Från stenålder till nutid i Forsa*.
- Maskulinitetsperspektiv kunde ha anlagts på *Tjära – 1500 år med svartarbete och Kol och tjära-arkeologi i norra Upplands skogsmarker*.
- Kritiska perspektiv på genus inom husforskning kunde ha analyserats i *Litet hus vid skogens slut* och *Äldre järnålder och medeltida bebyggelse vid Sandbro*.

Diskussionsgrupper med frågor

Seminarier avslutades med att deltagarna först diskuterade nedanstående frågor i mindre grupper och sedan vidtog en gemensam debatt.

1. Vad betyder genus/kön för er?
2. Är det betydelsefullt att genus finns med i hela processen från frågeställning via tolkning till referenslista eller kan man arbeta med genusperspektiv för enskilda delar?
3. När kan man ställa genusfrågor till ett arkeologiskt källmaterial och när kan man välja bort det?
4. Är vissa källmaterial mer lämpade för genusstudier?
5. Hade det varit möjligt att ha ett genusperspektiv som genomsyrade hela E4-grävningen som en generell frågeställning?
6. Hade det varit möjligt att välja ett genusperspektiv för de/det källmaterial som du har undersökt/rapporterat/skrivit artikel om? I så fall hur?

En slutsats var att det vore intressant att få arbeta med ett genusperspektiv i samband med en arkeologisk undersökning och att få ha med genus i hela processen från frågeställning, via materialanalyser och tolkning, till referenslistan. En annan slutsats var att man inte alltid behöver ha med genus som frågeställning utan att det handlar om att välja aktivt.

REPLIK PÅ SUSANNE THEDÉENS GRANSKNING

Arkeologiska avdelningen

Synpunkter på granskarens artikel

En första synpunkt är det granskade materialets relevans. Det rör sig om fyra undersökningsrapporter efter slutundersökningar där frågeställningarna innan undersökning presenterats i en undersökningsplan. För E4-undersökningarna har funnits både unika undersökningsplaner för vardera undersökningen samtidigt som ett övergripande vetenskapligt program funnits. Utan att framhäva någon ursäkt så fanns ingen utvald frågeställning om genusperspektiv i vare sig det vetenskapliga programmet eller undersökningsplanerna. De granskade artiklarna vänder sig mot en bred allmänhet och har inte samma grundliga innehållsplanering som den arkeologiska rapporten. Alltså bör kritiken mot artiklarna och rapporterna i första hand ses utifrån hur genusperspektivet används, då man inte använder sig av medvetna frågeställningar där genusperspektivet sätts i fokus.

Att gömma nyckel

Det konstaterades att genusstudier vad gäller lämningar efter hus och boplatser är svåra att genomföra och har inte heller gjorts. Granskaren menar att en omedveten genuskonstruktion i samband med sådana lämningar har gjorts i Kättstapporten, där ett hus tolkades som ett boningshus bland annat på grund av förekomsten av en nyckel. Genuskopplingen skulle bestå i det att nycklar associeras med kvinnor då de ofta påträffas i kvinnogravar. Detta skulle kunna ses i belysning av den kritik som finns mot tolkningar som reproducerar dagens könsroller med kvinnan som knuten till hem, hus, härd och det privata och med mannen som mer associerad med aktiviteter utanför hemmets väggar och det offentliga. I fråga om kopplingen nyckeln – kvinna – bostadshus var det från författarens sida inte frågan om en vare sig medveten eller omedveten genuskonstruktion, då kopplingen nyckel – kvinna inte gjordes, lika lite som bostadshus kopplades ihop med kvinnor. Nyckeln var dessutom bara en av flera indikationer på att byggnaden kunde tolkas som boningshus. I övrigt fanns en samsyn på att genusstudier vad gäller boplatser och hus är svårare än i fråga om till exempel gravar. Man får emellertid inte glömma bort att genusaspekter, kanske ofta oreflekterat, även appliceras på boplatSMaterial. Det kan gälla enskilda fynd som associeras med det ena eller andra (biologiska) könet, såsom redskap eller dräkt detaljer, men även vissa typer av byggnader där grophus ofta har associe-

rats med vävning och i förlängningen med kvinnor, medan hallar är ett exempel på något man traditionellt sett som hörande till en manlig sfär. Även i fråga om boplatser finns diskussioner om sociala hierarkier.

Vad gäller referenserna som granskaren tog upp som exempel på genuserad litteratur var det tveksamt om denna litteratur valts för diskussioner kring genus. I vissa fall var det snarare så att den anförda litteraturen tog upp föremål man ville diskutera, utan koppling till genus.

Relevans

Det var intressant att se hur vi ibland, trots ett icke uttalat genusfokus, ändå diskuterar genus, både medvetet och omedvetet. Detta är viktigt att uppmärksamma, eftersom det när det sker, är helt oproblematiserat. Det kan då i sin tur resultera i att vi också befäster könsroller och oreflekterat applicerar dagens syn på kön på forntiden. Att reflektera över användningen av könsroller är naturligtvis viktigt när det gäller våra skriftliga arbeten men det är ännu viktigare i vår publika verksamhet. Där kan det vara lätt att vi i vår iver att vara tydliga ogenomtänkt drar till med generaliseringar, till exempel vad gäller kvinnligt/manligt.

Att genusperspektivet inte kan appliceras i alla sammanhang var alla överens om men det är ändå viktigt att frågorna ställs innan man bestämmer sig för att det inte är relevant för det aktuella materialet. Om man däremot har ett material som lämpar sig för diskussioner om genus är det väsentligt att lyfta fram det, att kanske prioritera det över andra perspektiv. Detta borde kunna ses som något positivt och kanske också kunna förbättra vår sats i konkurrenssituationer där det blivit allt viktigare att lyfta fram ny kunskap.

Synpunkter och förslag

Genusforskningens många olika aspekter varierade under seminarierna där granskningarna av museets verksamhet presenterades. En del av underlagsmaterialen svarade upp mot en djupare analys medan annat material enbart behandlades mer övergripande. En slutsats som drogs under arkeologiseminariet var att ett genusperspektiv ska vara ett aktivt val. Ett aktivt val av vad bör man fråga sig, och varför skall ett sådant göras?

För att tydliggöra eller fördjupa sig i hur vi ska anlägga ett genusperspektiv i vår verksamhet bör man skilja på politik och vetenskap, och på nutid och förfluten tid.

- Ett genusperspektiv bör finnas med som ett bland andra *vetenskapliga* perspektiv, t.ex. som en del av det som i projektprogram kallas social analys. Analysen rör då förhållanden i *förfluten tid* och genusperspektivet påkallar en större medvetenhet om dem.
- Vår vetenskapliga ambition med genusperspektivet bör även omfatta *vår samtid*, dvs våra egna värderingar och hur de påverkar våra resultat och tolk-

- ningar *vetenskapligt*. Denna aspekt kan t.ex. skrivas in i den vetenskapsteoretiska delen av ett forskningsprogram.
- Om en *politisk* (feministisk) ambition finns i vårt genusperspektiv, så bör den hållas åtskild från den vetenskapliga – åtminstone bör det finnas en medvetenhet om skillnaden. Den politiska ambitionen syftar till att rätta till missförhållanden i *vår samtid*. Ett sådant genusperspektiv bör framför allt finnas med i ett program gällande museets verksamhet som helhet, i personalpolitik, etc.
 - *Politiska* ambitioner i det vi säger om *förfluten tid* är däremot diskutabelt. Om man som arkeolog väljer ett sådant genusperspektiv med politiska ambitioner, i t.ex. tolkningar, kritik av metod eller teori, ämnesval, tematisering eller förmedling, bör det göras medvetet och tydligt.

Gentemot vår samtid gäller det att ha ett genusperspektiv på diskussion, tolkningar, dokumentation, insamling, etc. Det rör då relationer mellan oss själva och våra egna värderingar. Gentemot förfluten tid rör det människor i en forntida kultur vars relationer vi bara kan göra antaganden om, t.ex. utifrån ett arkeologiskt material. Vi bör då undvika att projicera våra egna värderingar och vår diskussion om vår samtid på dem.

Om vi problematiserar genusperspektivet mer än under seminarierna kan vi även se till att:

- Inte förväxla genusperspektiv med kvinnoperspektiv.
- Inte förväxla genusperspektiv med biologiskt kön.
- Inte i tolkning reproducera stereotypa könsroller.
- Vara medvetna om att specialstudier eller tematiseringar med politiska ambitioner där kvinnor lyfts fram kan få motsatt effekt, t.ex. genom att kvinnor associeras starkare till temat. Samma risk finns även om man oreflekterat gör genusperspektivet överordnat andra perspektiv. Man riskerar en kategorisering på kön som är tvärtemot intentionen.

Nya rutiner?

Man borde kanske fundera på en djupare vidareutbildning i frågorna, då ett genusperspektiv annars kan bli för grunt och enbart fungera som kosmetika. Susanne Thedéen distribuerade i samband med seminariet en litteraturlista med lämpliga genusreferenser som kan ligga till grund för denna. Nya rutiner handlar annars om att omfördela den tid och medel vi har till hands vid våra undersökningar och efterföljande rapportarbeten. En diskussion om genusperspektiv bör hållas levande och integreras i alla frågor som rör arkeologin på museet, från undersökningsplaner till föredragshållande. En intern granskning av alla dessa aktiviteter bör ske fortlöpande.

Kulturmiljöverksamheten

Marja Erikson & Agnetha Pettersson

Ett av seminarierna inom projektet Kunskap om könsordning ägnades åt kulturmiljöverksamheten på Upplandsmuseet. Det leddes av arkitekt Ylva Larsson. Inför seminariet hade hon tagit del av underlagsmaterial från Upplandsmuseet: skriften *Byggnadsminnen i Uppsala län*, utgiven av Länsstyrelsen Uppsala län, utredningar inför eventuella byggnadsminnesförklaringar från 1999–2005, manusutdrag från inventeringsrapporten *Uppsala en växande stad – bebyggelse 1951–79*, Upplandsmuseets verksamhetsberättelse och årsredovisning för år 2005.

Kulturmiljöverksamheten på museet syftar till att samla och förmedla kunskap om uppländsk landskaps- och bebyggelsehistoria samt om länets kulturmiljöer. Kulturmiljöavdelningen arbetar med vård och bevarande av bebyggelse och bebyggelsemiljöer med rådgivning och uppdrag vid upprustning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och restaurering av kyrkor. Genusperspektiv inom kulturmiljöverksamheten är mer eller mindre tillämpligt på dess olika ärenden och sysslor. Vid rådgivning till allmänheten inom byggnadsvård kan det handla om att inte bemöta kvinnor och män på olika sätt och att göra informationen lika tillgänglig för alla, d v s ett jämställdhetsperspektiv, medan det i ett kulturhistoriskt kunskapsprojekt handlar om att belysa män och kvinnors historia i lika hög grad.

Könsblinda tegelstenar

På seminariet och i de minnesanteckningar Ylva Larsson ställt till Upplandsmuseets förfogande, konstaterar hon att i de texter om byggnader och miljöer som hon har studerat, saknas medvetna genusperspektiv. Hon önskar en reflektion över könsroller och samhällsstrukturer och menar att det är som om byggnaderna ställs över dessa sammanhang trots, som Ylva Larsson betonar, att de byggts för mänskligt liv. Ylva Larsson vill dock poängtera, att genom det urval av företeelser som tas upp finns omedvetna genuskonstruktioner i texterna.

Vi anser att Ylva Larssons påpekanden är viktiga och att hon har rätt i att kulturmiljövårdens texter många gånger har ett omedvetet förhållningssätt till genus. Det behöver dock inte betyda att antikvarierna som författat texterna också har ett omedvetet förhållande till genus. Vi kommer nedan att ta upp

betingelser för antikvariernas verksamhet som kan verka hämmande för att infoga genusperspektiv i arbetet.

Att anlägga genusperspektiv på byggnadsmaterial och byggnadsteknik är lättare sagt än gjort. Har kalkputsen ett kön? Är blandningen och pigmenten i linoljefärg genusspecifik? Material och teknik får nog ändå betraktas som könsneutrala ting. Ylva Larsson ställde dock frågan om byggnadsmaterial och hantverk egentligen kan skiljas från människans tankekulturer och de projektioner vi har med oss. Hon menade att byggnadsmaterial i sig inte kan kopplas till genus, men däremot tillverkningsprocessen, sociala sammanhang och kostnader.

I detta sammanhang är det nog på sin plats att ifrågasätta om inte utredningar om byggnaders och bebyggelsemiljöers kulturhistoria och dess värden i alltför hög grad är fokuserade på de fysiska objekten i sig. Det är viktigt att komma ihåg att de kulturhistoriska och arkitektoniska värdena representerar tidigare generationers liv och att miljöerna symboliserar företeelser och immateriella värden som kan vara mer eller mindre tydligt avläsbara.

Kulturmiljövård och genus – en ovan kombination

Kulturmiljöverksamheten är kanske det museiarbete där vi är mest ovana att anlägga ett genusperspektiv. Granskaren Ylva Larsson kunde knappt observera några genusperspektiv alls i de underlagsmaterial hon studerat. Vi tror att det är symptomatiskt. Trots att kulturmiljövården arbetar med miljöer skapade av människor är den *historiska människan* paradoxalt nog nästan frånvarande i beskrivningar och värderingar av kulturmiljöer. En grundförutsättning för att kunna anlägga ett genusperspektiv måste vara att de (kulturmiljövårdens texter) belyser människors förhållanden i äldre tid.

Slående litet har skrivits om genus inom kulturmiljövården. Vad som går att finna är ett nummer av Riksantikvarieämbetets tidskrift *Kulturmiljövård* år 1990 som handlar om det kvinnliga perspektivet inom kulturmiljövården. Samma ämne belyser Riksantikvarieämbetets skrift *Kön och kulturarv* från 1994 med artiklar av Kersti Morger respektive Bente Magnus.

Därmed kan väl konstateras att genus inte varit någon stor fråga inom kulturmiljövården. Att s.k. *kvinnliga* kulturmiljöer inte varit prioriterade har noterats, men genus saknas alltså mer eller mindre helt som redskap i kulturmiljövårdens kulturhistoriska analyser. Under ständig diskussion är däremot vad för typer av objekt och miljöer som pekas ut som särskilt värdefulla, vilka som får särskilt skydd och vilka som prioriteras ekonomiskt med statliga kulturmiljöbidrag. Här skulle naturligtvis genus kunna vara ett relevant begrepp. En viktig fråga som diskuterats är om *tidsperspektivet*, d.v.s. vilken tid de miljöer är från som vi speciellt ägnar oss åt och den ständiga frågan om hur lång tid som skall ha förflutit för att miljöer skall betraktas som kulturarv. *Sociala aspekter* på vad som är utpekade som kulturarv är en annan återkommande fråga som berör vilkas kul-

turarv som lyfts fram. På senare år har också frågor om demokrati och kulturarv lyfts fram.

Under 1970- och 80-talen vidgades synsättet inom kulturminnesvården om vad som betraktades som kulturhistoriskt intressant. Begreppet *kulturmiljö* och *kulturmiljövård* etablerades. Perspektivet vidgades från en traditionell vård av objekt och monument till att försöka förklara historiska sammanhang och slå vakt om ”helheter”. Man ville fånga den historiska dimensionen i dagens landskap, ”definierad utifrån människan”. Målet var att vidga perspektiven från vetenskapliga och estetiska aspekter till att bli en ”demokratifråga – allas rätt till sitt kulturarv” (Historien i landskapet 1990). Ambitionen var naturligtvis att visa på hela mänsklighetens historia. Men *vilka* människors liv och arbete blev det som man har försökt beskriva och värna spåren av? Man kan nästan se det som att människan i historien (genom kulturmiljövårdens glasögon) blev en könlös varelse, och paradoxalt nog blev historiens människor ganska osynliga i de kulturhistoriska beskrivningarna. Under denna period blev kulturmiljövården en del av den fysiska samhällsplaneringen – både på regional och på kommunal nivå. Kanske var det därför verksamheten strävade efter att bli naturvetenskaplig och oklanderligt objektiv. Blev resultatet alltför instrumentellt?

Kulturarvet skall som vårt kollektiva minne representera hela samhället och kulturmiljövårdens uppgift är att belysa *hela* folkets historia så som den kommer till uttryck i den fysiska miljön.

Alla människor skall kunna identifiera sig med det kulturarv som lyfts fram och bevaras. Enligt de nationella kulturpolitiska målen skall vi verka för att synliggöra köns- (och klass) skillnader i samhället. För att kunna skildra en rättvisande bild av historien måste vi ta hänsyn till både kvinnor och mäns betydelse för utformningen av rummet. Att anlägga ett jämställdhetsperspektiv handlar om att på ett naturligt sätt belysa både kvinnor och mäns delaktighet i tillblivelsen av vårt kulturarv. Med det som bakgrund skall förstås genus finnas med som perspektiv och analysredskap, tillsammans med klass, generation, etnicitet m.fl. Att museet medverkar till vad som nu och i framtiden uppfattas som kulturarv, gör det så viktigt att vi reflekterar över den historieskrivning som vi förmedlar.

Vi menar emellertid att, för att kunna belysa hela befolkningens historia, krävs det mer av historiska analyser kring våra kulturmiljöer. För att kunna göra detta, krävs fördjupade kunskaper om hur miljöer och byggnader *nyttjades* i äldre tid. Djupare kunskaper om hur människor faktiskt har levt i sina hus, hur man bott och arbetat och vad olika verksamheter bestått i, är väsentliga och en förutsättning för att till exempel kunna anlägga ett genusperspektiv. Det bör, vid sidan av den rent vårdande verksamheten, vara kulturmiljövårdens uppgift att ta fram och förmedla denna kunskap. Här måste frågan ställas om antikvarierna inom kulturmiljövården behärskar detta.

I kulturmiljöverksamheten har vi ofta att röra oss inom ramar som satts av andra än oss själva, eftersom vi i hög grad arbetar med externa uppdragsgivare.

Man skulle därför kunna hävda att det är andra som dikterar villkoren för verksamheten och att det inte går att anlägga genusperspektiv på den uppdragsbaserade kulturmiljövården. Måste det vara så? Museet har stor självständighet och auktoritet vad gäller kulturhistorisk kunskap och förhållningssätt och antikvarierna har mandat att formulera, gallra och berätta länets kulturhistoria utifrån våra kulturmiljöer. Även i uppdragsbaserade arbeten borde det därför vara möjligt att föra fram och göra kulturhistoriska analyser med *genusglasögon* och göra värderingar med den kunskapsbasen.

Ylva Larsson ställer en viktig fråga då hon undrar om skydd av kulturhistoriska värden enbart avser det materiella eller om också sammanhangen kan ha betydelse. Hon nämnde exemplet byggnadsminnet Geijersgården i Uppsala, där *hushållet* överhuvudtaget inte nämns i värdetexten. Trots att bostadshusets många olika rum anges och att stall, ladugård, bagarstuga och andra ekonomibyggnader räknas upp och ingår i byggnadsminnet, saknas hushållsperspektivet helt.

Hade Erik Gustav Geijer någon hustru? Vad gjorde hon när hon bodde på gården? Fanns det barn i familjen? Hur många anställda hade familjen? Bodde de på gården?

Den personhistoriska kopplingen till Geijer kan också uppfattas som överbetonad. Geijer bodde där under endast nio år, 1837–1846, av gårdens sammanlagt tvåhundraåriga historia. En ämbetsmannagård med dess funktion i staden och dess hushållssammansättning borde vara tillräckligt intressant att beskriva och betona i byggnadsminnets värdetext.

Sammantaget menar Ylva Larsson att många av länets byggnadsminnen och de bebyggelsehistoriska berättelserna förmedlar bilden av en historiskt dokumenterbar utåtriktad manlig verksamhet med kontakter och relationer utom hemmet.

Manliga ord

Ylva Larsson poängterade att ekonomisk och juridisk lagstiftning har hindrat kvinnors rättmätiga verksamhet som byggherrar och byggmästare från att framgå i den formella offentligheten i ett historiskt perspektiv. Termer som *byggherre* respektive *byggmästare* används ofta i inventeringar m.m. Termerna har en lång historisk kontinuitet med många associationer. Inom kulturmiljövården bör vi vara medvetna om den terminologi och det språkbruk som varit förhärskande under olika tider. Mer uttalat könsneutrala begrepp som *beställare*, *entreprenör* etc. kan möjligen användas i anslutning till ett modernare språkbruk. Däremot blir associationerna sannolikt fel om vi helt utesluter historiska termer för att uppnå könsneutralitet.

Hur går vi vidare?

Vi behöver ett system för att säkra att hela befolkningens historia blir belyst i museets kulturmiljöverksamhet. För att göra verksamheten mer genusmedveten behöver vi synliggöra slentrianmässiga könsmönster. Vi tror att en intern frågelista, med bl.a. genusrelevanta frågor, kan vara en framkomlig väg för att göra oss uppmärksamma på vilka typer av kulturmiljöer vi arbetar med, hur vi beskriver och analyserar dem. Vi har valt ett par frågeställningar från Wera Grahns rapport *Genuskonstruktioner och museer* (Upplandsmuseet 2007), som kan hjälpa till att lyfta genusaspekter i kulturmiljöarbetet.

- Vilka historiska skeenden och företeelser kan kopplas till miljön och är dessa bekönade?
- Vilka människor har befolkat byggnaderna och landskapen? Är det både kvinnor och män?
- Var är representanter för respektive kön tänkta att befinna sig? Hur kan detta utläsas? Vilka spår har det satt i den fysiska miljön?

Utöver att beakta dessa enkla frågor måste vi ständigt verka för en fördjupad medvetenhet och föra en diskussion om hur och varför vi värderar, väljer, bevarar och förmedlar kulturmiljövärden.

Genus har under de senaste decennierna blivit ett centralt begrepp i kulturhistorisk forskning. I denna rapport diskuteras hur tillämpningen av perspektivet sker på Upplandsmuseet. Utgående från insamlat material har fem externa granskare gett synpunkter på museets genusteoretiska kunskaper. Granskarnas rapporter publiceras här tillsammans med kommentarer från museets handläggare.
